

ПЯТЫЯ КАРЭЛІЦКІЯ КРАЯЗНАЎЧЫЯ ЧЫТАННІ

«КАРЭЛІЦКАЯ
ЗЯМЛЯ Ў ЧАСЫ
АДАМА МІЦКЕВІЧА»

Завоссе. З малонка Э. Паўловіча

З МІЦКЕВІЧАМ ПРАЗ УСЁ ЖЫЦЦЁ

Нядаўна адзін з маіх маладых сяброў, пішучы пра маё станаўленне як пісьменніка, трапна сказаў, што апроч роднага слова, навакольна жывога і літаратурнага, на мяне вялікі ўплыў аказала польская высокая паэзія і руская глыбокая проза. Калі пра глыбокае, дык тут сімвалам узвышаецца Талстой, а калі пра высокае — гэта найперш ды найбольш Міцкевіч. Зрэшты, у вялікіх літаратурах, у яе самых яркіх прадстаўнікоў высокае і глыбокае натуральна спалучаюцца, утвараюць адно.

Гісторыя маёй сардэчнай павязі з паэзіяй геніяльнага земляка, як на жыццё аднаго чалавека, дык даволі-такі працяглая, і пачалася яна вельмі рана. У 1927 г., закончыўшы пачатковую, тады трохкласную, школу ў сваім Загоры (гэта каля гасцінца паміж мястэчкамі Турэц і Мір), на выпускным ранішніку я, ужо амаль дзесяцігадовы пастушок, захоплена дэкламаваў Яго баладу “Powrót taty”, на ўцеху найперш маёй маці, загараванай, запрацаванай удавы з трыма недарослымі сынамі, з якіх найменшы быў я. Такі вось законна сентыментальны ўспамін.

Праз два гады, на школьнай экскурсіі, ужо з Турца, я ўпершыню пабачыў Свіцязь. Значна пазней, у сталасці, летуючы з сям’ёй у ляснічоўцы, гэты чуд нашай прыроды я часта ранній раніцай абходзіў укругала — для маціёну душы. Нямала акунёў было вывуджана з лодкі ў сябрыне добрых рыбакоў, пісьменнікаў Янкоўскага і Калесніка. Свіцязянскімі ўпасвеннымі лінямі я рады быў пачаставаць выдатнага знаўцу і перакладчыка Міцкевіча — Максіма Рыльскага. Па службоваму абавязку сакратара праўлення Саюза пісьменнікаў часта бываў я над святым возерам з рознымі міжнароднымі, а найчасцей польскімі пісьменніцкімі групамі. Аднак мне ўсё-такі як найжывей прыгадваецца ўражанне першае, дзіцячае, у зорны вечар, непаўторна хвалююча спалучанае з чароўна, як сама Свіцязь, простымі радкамі:

Gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą,
I dwa zobaczysz księżycze.

Калі яшчэ пра найраннейшае, дык помніцца, як я, даволі жулікаваты выдатнік, распешчаны поспехам “вялікі” школьны паэт, які і Міцкевіча без асаблівай рызык пераймаў, забыўся дома вывучыць баладу “Alpuhaga” і, балазе ішоў у той дзень у школу адзін, уголас авалодаў ёю за чатыры кіламетры дарогі. І не дзіва, — яго неразгадана магутнай прастаце ўласціва замацоўвацца ў памяці, тым больш дзіцячай, даволі лёгка і надоўга. Дагэ-

туль помніцца і паўтараецца са смакам многае, асабліва з “Пана Тадэвуша”, і не са школьнага завучвання, а з чытання сам-насам з паэзіяй.

Наваградак — з замчышчам, курганам, фарай і музеем — пабачыў я вясною 1931-га. Музей быў толькі што адкрыты, і мне чамусьці асабліва ў ім спадабалася мноства вялікафарматных фотаздымкаў Яна Булгака, пейзажы міцкевічаўскіх мясцін. Вось і цяпер яснае ў вачах пагодлівы летні адвяхорак, рэдкія белыя аблогі, на першым плане ладная капіца канюшыны і стараваты дзядзька з добрай прасцяцкай усмешкай, які толькі што ўзвёў салодка-духмяную пірамідку і свой трохзубы сахор трымае на “вольна”, зубамі крыху ў зямлю.

Юнацтва маё таксама праходзіла ў цяжкай сялянскай працы, у духоўным саюзе з кнігай. Роднай, польскай, рускай, а цераз іх, дзякуючы перакладу, і з сусветнай, вядома ж, у пэўнай меры. Уласных кніг было няшмат, па іншыя даводзілася хадзіць і ў бліжэйшыя, і ў далёкія вёскі. Потым наогул быў перапынак, — служба ў польскім войску, пачатак Другой сусветнай вайны, баі ў балтыйскім Памор’і, нямецкі палон, уцёкі, падполле, партызанка. І — нарэшце! — мой літаратурны Мінск. Раскоша кніг — бібліятэчных і ўласных. У тым ліку і польскіх, з Міцкевічам у цэнтры. Спачатку пасобнае, а потым і поўны збор, шаснаццаць салідных тамоў.

Для ўшанавання Яго я зрабіў няшмат. У 1955 г. разам з Максімам Танкам падрыхтавалі прыстойны том Выбраных твораў, першы такі ў Беларусі. Пазней, з Уладзімірам Калеснікам, які не толькі педагог і літаратуразнавец, але і добры фатограф, зрабілі альбом “Між тых палёў” (ягонае — “Śród takich pól”), і не наша віна, што паліграфічна ён не надта дасканалы. Пісаў я пра Міцкевіча, пра ўплыў яго паэзіі на мяне — паэзіі высокай, паўтараю, і глыбокай, — таксама мала і не лепш, чым хацелася б. А ён жа з тых вялікіх, якія нам на ўсё жыццё, якіх мы бясконца перачытваем з непрытворным здзіўленнем ад зноў новай і зноў шчасліва першаснай свежасці слова, думкі, пачуцця, якія чудадзейна ўздзімаюць нас над марнотнай мітуснёй ды пошласцю нізкага, недастойнага існавання.

Уліку тут ніякага не павядзеш — колькі разоў што перачытвалася. Час ад часу паглыбляўся то ў паэзію, то ў драматургію, то ў публіцыстыку, то ў перапіску. Тут ужо, у першую чаргу, — у ліставанне з землякамі, сябрамі Чачотам і Дамейкам, якіх і мы палюбілі, можна сказаць і так: разам з ім, дзякуючы яму.

У гэтай сувязі мне прыемна згадаць дзве капітальныя працы, і мною прачытаныя з нагоды нашых тутэйшых, карэліцкіх культурных святкаванняў, разам са Скарынаўскім цэнтрам. Гэта кнігі Станіслава Свіркі пра Яна Чачота і прысутнага тут пана Збігнева Вуйціка — пра Ігната Дамейку. Рады падзякаваць вам, наш дарагі, шаноўны госць!

Тут трэба далучыць яшчэ адно імя — таленавітага паэта, талковага навукоўца, ініцыятара стварэння і кіраўніка “Беларускага кнігазбору” Кастуся

Цвіркi, з сяброўскай шчырай удзячнасцю назваць яго кнігу “Філаматы і філарэты”, прэзентацыя якой заслужана ўваходзіць у праграму нашага свята.

Перачытваючы... “Пана Тадэвуша” поўнасьцю я перачытваў апошні раз у гістарычных, так сказаць, абставінах. У адной з санаторных палат Нясвіжскага замка, дзе мне і добра працавала, і хораша адпачывалася пад яго, Міцкевічава, слова. Сёлета я зноў быў на працягу некалькіх дзён з “Панам Тадэвушам”. Але ўжо трохі па-дзіўнаму. У томе акадэмічнага (гэта ж “Ossolineum”!), пятага выдання эпапеі, падараванага мне паэтам і даследчыкам творчасці Міцкевіча Юльянам Пшыбасям, чытаў я гэтым разам не тэкст паэта, а каментар даследчыка, даўно заслужанага Станіслава Піганя. Каментара таго было ў аб’ёмным томе, бадай, больш, чым самога вершаванага тэксту. А ўсё грунтоўна ды цікава! Добра было зноў ужывацца ў далёкі міцкевічаўскі час, разам з паэтам адчуваць сябе ў яго і ў нашых родных ваколіцах, адчуваць яго роднасць з нашым народам, з нашым словам, якое ён і славіў з міжнародных высокіх кафедраў, якому ён і бязгучна, шэптам падпяваў услед за любай Марыляй. Так я ўбачыў яго, з тым песенным шэптам, так уявіў пад даўнія гукі фартэпіяна, дзявочага голасу і паэтычна-просценькіх ды глыбока трагічных слоў беларускай народнай песні:

Да не даў мне Бог,
Не судзіў мне Бог,
Каго я хацела...

Кастусю Цвірку я ўдзячны за яго кнігу пра эпахальна-рэвалюцыйнае юнацтва прамяністых яшчэ і таму, што ад яе старонак мяне зноў павяло да “Дзядоў”, якія я неўзабаве тут, у родных карэліцкіх мясцінах, у наднёманскай прыляснай цішыні перачытаў, зноў жа як штосьці новае, з новым хваляваннем.

Я ўжо пра гэта пісаў, але тут хачу паўтарыцца, як у снежні 1955 г., на святкаванні стагоддзя з дня адыходу Адама Міцкевіча ў вечнасць, у Наваградку, у складзе польскай дэлегацыі быў і Уладзіслаў Бранеўскі. Пасля наведання толькі што адноўленага музея вялікі паэт з ганку прамаўляў да людзей, якіх тым часам падышло туды многа. Вылучыўшы паўзу ў гасцейнай прамове, з натоўпу пачуўся жаночы беларускі голас:

— Казалі, што ўнук Міцкевічаў тут! Дык каторы ж гэта? Пакажыцеся!

Адказ з вуснаў паэта прагучаў на мове таксама для ўсіх зразумелай:

— *Wszyscy jesteśmy jego wnukami!*

Многа ўжо, многа за дзвесце гадоў прайшло, адышло яго ўнукаў ды праўнукаў. Многа іх будзе і пасля нас... Пакаленні.

Хай жа свяціцца яго імя — у яках, на ўсёй зямлі, яднаючы людзей у мірным братэрстве, пра якое ён марыў, для якога працаваў і сёння працуе сваім несмяротным словам, сваёй чалавечнай, высакароднай душой!

ТОПІКА АЙЧЫНЫ Ў ФІЛАМАЦКІХ ВЕРШАХ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Правамернасць абрання такой тэмы, яе асноўная ідэя і сэнс, якія дазваляюць агучыць яе на сёлетніх Карэліцкіх чытаннях, заключаецца ў тым асаблівым, надзвычайным разуменні айчыны — свайго родавага гнязда, яго канкрэтных зямных жыццёвых рэалій, — у эстэтыцы славянскага рамантызму першай трэці XIX ст. Менавіта Адам Міцкевіч прынёс у еўрапейскую літаратуру такое новае, узнёслае, узвялічанае апяванне айчыны, абагаўленне яе, надаў новае дыханне рамантычнаму культу свабоды, увязаўшы яго не толькі з разнявольваннем духу мяцежнай, не падлеглай ніякаму ўціску асобы, але з вызваленнем разабранай на часткі, страціўшай свабоду пасля трох раздзелаў Рэчы Паспалітай радзімы. Айчына бачылася і апявалася Міцкевічам у розных іпастасях: у дзяржаўнай, як Рэч Паспалітая, і тут ён выступаў у шырокім сэнсе як польскі (рэчпаспалітаўскі) патрыёт; у этнічнай, краёвай, тэрытарыяльнай, якая акрэсліваецца і замыкаецца межамі Літвы-Беларусі, прынёманскага навагрудскага краю. Рамантычны культ айчыны як краю звязаны ў Міцкевіча не толькі з рэальнай гістарычнай сітуацыяй, у якой ён пачынаў свой творчы шлях, але і з нацыянальнай сармацка-рыцарскай традыцыяй, калі айчына і каханая былі прадметамі рыцарскага служэння і абагаўлення. Для Міцкевіча часта гэтыя два ідэалы зліваюцца ў адзіны вобраз, што потым асабліва паслядоўна адаб'ецца ў творчасці перыяду расійскай ссылкі (“Крымскія санеты”) і эміграцыі (“Пан Тадэвуш”).

Станаўленне асобы Міцкевіча з дзяцінства праходзіла ў атмасферы традыцыйнага шляхецкага дома з культуам інтэлектуальных заняткаў, свабодалюбства і спадзяванняў на аднаўленне былой шляхецкай дэмакратыі і незалежнасці. Патрыятызм, што быў уласцівы сармацкаму светаадчуванню эпохі росквіту барока ў Рэчы Паспалітай, апошнімі апалагетамі якога былі барскія канфедэраты і легіянеры Касцюшкі, узнавіўся як прынцып светаадчування, як важная маральна-этычная катэгорыя, адсунутая ў ідэалогіі Асветніцтва на другарадныя пазіцыі менавіта на хвалі рамантызму. Арганічна і натуральна прыходзяць да ўзняцця гэтага прынцыпу ў якасці фундаментальнага студэнты-філаматы, спазнаючы вытокі свайго патрыятызму не толькі праз уласцівае прыродзе чалавека пачуццё адданасці роднаму кутку, але і праз творы літаратуры, перадусім “Спевы гістарычныя” Юльяна Урсына Нямцэвіча, старэйшага іх сучасніка, пісьменніка, удзельніка гераічных змагарных падзей канца XVIII ст. Філаматы, як слухна заўважана даследчыкамі, былі злучаны не толькі супольнасцю літаратурных і навуковых заняткаў, але “ўсе яны належалі да першага пакалення, народжанага ў ня-

волі”¹. Адчуванне сваёй пакліканасці як прадстаўнікоў новага светаадчування новай эпохі было звязана ў філаматаў з імкненнем выправіць “віну бацькоў”, і гэта нараджала як патрыятычны ўздым, так і непрыняцце папярэдняга пакалення за тое, што яно дапусціла знявагу, разбор і паняволенне іх дзяржавы. Так у эстэтыцы рамантызму, рэпрэзентаванай Міцкевічам і філаматамі, выпяваў культ Айчыны, які набываў свае канкрэтныя вобразна-семантычныя абрысы. Такім сімвалічным вобразам стала “залатая чара” (“*czara złota*”) з “Песні філаматаў”, якая перадаецца ад вуснаў да вуснаў у коле сяброў-аднадумцаў і азначае асаблівае прычасце “мёдам айчыны”, што яднае іх усіх у любові, братэрстве і патрыятычным служэнні. У важныя рамантычныя вобраз-топас вырастаў культ юнацтва, увасоблены ў міцкевічаўскай “Одзе да маладосці”, якая стала “першым у Польшчы маніфестам пакалення”².

Палеміка са “старымі” ў названым вершы вялася Міцкевічам як у сэнсе адмаўлення прайграўшага пакалення, так і ў сэнсе крытыкі асветніцкага эстэтычнага кірунку, неадпаведнага сучасным задачам. Стаўка паэтам рабілася на энтузіязм і прагу перамен, што ўласціва маладосці, якая ў супольнасці сяброў (“*Razem, młodzi przyjaciele*”) сцвердзіць і замацуе новыя каштоўнасці жыцця. Апорай жа для апошніх абвясчачаўся даўні сармацка-рыцарскі патрыятычны ідэал, згодна з якім шчаслівы той, хто загінуў у змаганні за славу айчыны. Менавіта маладыя, поўныя адчування “нектару жыцця” сілы, здольныя перамяніць лёс краіны і абвясціць сонечную раніцу вызвалення (“*jutrzenko swobody*”), сцвярджаліся ў міцкевічаўскім вершы. Такім чынам, айчына ўяўлялася аб’ектам асаблівай увагі і асаблівага клопату філаматаў. Міцкевіч і яго сябры чулі сябе пакліканымі на высокае служэнне ёй, а рамантызм адкрываў новыя эстэтычныя магчымасці для адлюстравання гэтага ідэалу ў літаратуры.

Такое разуменне айчыны абумовіла і асаблівую сімваліку, адбор вобразных выяўленчых сродкаў, што пры паслядоўнасці выкарыстання, паўтаральнасці адных і тых жа матываў складала своеасаблівую топіку айчыны ў творчасці Міцкевіча. Многія вобразы, аднойчы ўзнікшы, нарадзіўшыся ў філамацкай лірыцы, пачынаюць паўтарацца, вяртаюцца ў новым абліччы ў творы іншых перыядаў, адгукваюцца ў “Санетах”, у “Пане Тадэвушы”, у лазанскім цыкле.

Філамацкая лірыка Міцкевіча яшчэ мала зручная менавіта для выяўлення вобразаў-топасаў айчыны, але ўжо ў ёй завязваюцца іх будучыя ніці. Гэта быў яшчэ той перыяд лёсу і творчасці паэта, калі не прадбачылася ні высылка, ні эміграцыя, якая стане пажыццёвай. Менавіта ў эміграцыі і высылцы ў творах Міцкевіча малая, “краёвая” радзіма засімвалізуецца ў воб-

¹ Siwicka D. *Romantyzm, 1822–1863*. Warszawa. 1997. S. 10.

² Тамсама. С. 12.

разы-топасы, якія як “навазлівыя ідэі” будуць вяртаць да сябе паэтавы дух. Адным з такіх топасаў стане супастаўленне квітнеючай і пышнай чужыны (крымскай раскошы ў “Санетах”, італьянскай пышнасці ў “Пане Тадэвушы”) і пакінутай, заняўдбанай, зняслаўленай айчыны, якая, тым не менш, найдаражэйшая і найлепшая для сэрца паэта.

Першапачатковая вобразная мадэль гэтага топаса з’явілася ў філамацкі перыяд у фрагменце няскончанага паэмы “Бульба”:

О навагрудскі край — мой родны дом,
Праслаўлены Трамбецага пяром,
Куды б мяне ні кінуў лёс жыццёвы,
Забыць я не змагу твае палі, дубровы.
Нас вабіць невядомы край чужы, —
Цікава паглядзець. Але нязручна жыць,
Дзе свет заціснуты між гор высокіх,
Змяшаліся святло і цень, мароз і спёка...³

(Пераклад Х. Жыцкі)

“Крымскія санеты” ў перыяд расійскай ссылкі замацоўваюць гэтую вобразную мадэль, зрабляць пастаянным выяўленне патрыятычнага матыву праз супастаўляльны топас, які пазней наогул праявіцца як традыцыя ў беларускай літаратуры XIX ст. (напр., у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча).

Каб наглядна паказаць, як утвараюцца вобразы-топасы, заснаваныя на матыве супастаўлення багатай чужыны і сціплай, але найдаражэйшай айчыны, прывядзём адпаведны ўзор з санета “Пілігрым” крымскага цыкла:

Зямля дастаткаў і красотаў пад нагамі,
Дзе неба яснае, без ценю аблачыны.
Чаму ж адсюль імкнецца сэрца ў далячыні,
Дзе мілы край, што кліча даўнімі часамі?
Літва! Твае лясы больш вабяць галасамі,
Чым салаўі Байдар, Сальгірыі дзяўчыны,
Там весялейшы я хадзіў дрыгвой айчыны,
Чым тут цытрынавымі райскімі садамі.⁴

(Пераклад І. Багдановіч)

Праз кантрастнае параўнанне выдатна выяўляецца настрой паэта, яго настальгічнае пачуццё, афарбаванае смуткам, якое будзе заўсёды накладваць адбітак на яго ўспаміны, узбудзіваючы да сімвала ўсе дэталі ранейшага быту і ўкладу жыцця.

Шырока раскрытым вобразам-топасам у Міцкевіча стане Нёман і ўвесь прынёманскі край, як сімвал вялікай, а потым страчанага радзімы. Вяртанне мінуламу яго былой велічы, ідэалізацыя і рамантызацыя ўкладу жыцця старажытнага дома, што так поўна адлюстравалася ў “Пане Тадэвушы”, так-

³ Ажэшка Э. Зімовым вечарам. Міцкевіч А. Свіцязянка. Мн., 1996. С. 302–303.

⁴ Mickiewicz A. Sonety = Міцкевіч А. Санеты. Мн., 1998. С. 97.

сама можа разглядацца як характэрны міцкевічаўскі топас, заснаваны на адным з вызначальных рамантычных прынцыпаў. У філамацкі перыяд, калі Міцкевіч яшчэ жыў тут, на роднай зямлі, і рыхтаваў сябе ў коле філаматаў для паважнай службы на дабро айчыны, апошняя пазнаецца ў яго творах не толькі па абстрактных рамантычных сімвалах, але па канкрэтных рэаліях і знаках. Айчына — гэта найперш яго сябры-філаматы, для якіх ён склаў крэда ў вершы “Hej, radośćia oszy błysną”, абвясціўшы асноўныя філамацкія ідэалы: айчына, навука, цнота. У яго вершах усе сябры названы пайменна: Ян Чачот, Тамаш Зан, Ігнат Дамейка, Францішак Малейскі, любімы выкладчык гісторык Іаахім Лялевель, каханая дзяўчына і сяброўкі Марыля і Зося. Шматгалосае людское асяроддзе, у якім ён жыў, становілася жывой вобразнай фактурай яго твораў. Шырока і канкрэтна адбываецца менавіта ў ранні філамацкі перыяд у міцкевічаўскіх творах і мясцовая “геаграфія”. Асабліва такой вобразнай канкрэтыкай вылучаецца рамантычная балада “Свіцязь”, што ўвогуле не было характэрным для паэтыкі баладнага жанру, скіраванага ў свет фантазіі, выдумкі, містыкі. Але ж містычна дзея міцкевічаўскай балады адбываецца на беразе маляўнічага рэальнага возера, які стаў цяпер адным з прыродных сімвалаў самога паэта і месцам паломніцтва яго прыхільнікаў. Апрача гэтага, твор насычаны рэаліямі, звязанымі з Марыляй Верашчака: па-першае, ён прысвечаны яе брату, Міхалу Верашчаку, у знак успаміну пра сумесна праведзены з ім час у радзінным фальварку Плужыны каля Свіцязі. Па-другое, згадваецца ў творы і легендарны князь Туган, імя якога ёсць відавочная алузія да Туганавічаў — знакаміты маёнтак Верашчакаў. Па-трэцяе, каб разабрацца з дзівосамі, якія чыняцца на беразе возера, у баладзе, як мы помнім, было “дано на імшу ў кожным касцёле” і “ksiądz przyjechał z Сугупа” (“з Цырына пробашч прыехаў”). “Свіцязь” — адзіная сярод міцкевічаўскіх балад, у якой легендарны фантазійны сюжэт так цесна пераплецены з канкрэтнымі географічнымі і асабістымі рэаліямі.

Насычаным канкрэтна-вобразным апісаннем рэалій айчыны вылучаецца і ўжо згаданы фрагмент няскончанага паэмы 1819 г. “Бульба”, які пачынаецца паэтычным зваротам: “O nowogródzka ziemio, kraju moj rodzimy...”. Фрагмент ідэалізавана адлюстроўвае міцкевічаўскае захапленне былым шляхецка-рыцарскім укладам жыцця сваёй радзімы, асновы якога яшчэ не былі страчаны за два дзесяцігоддзі пасля апошняга падзелу Рэчы Паспалітай і абнавіліся ў грамадстве ў сувязі з напалеонаўскай кампаніяй 1812 г. Гонарам сваёй “niemeńskiej ziemi” ў фрагменце паэт лічыць тое, што яна “w bohatyry wielmożna”, г. зн. слаўная сваімі героямі, сярод якіх ён называе “Sejmowych Wereszczaków rodzic znamienity, i szczorsowski nad inne podniesiony hrabia uczoną ręką dziwiu ziemiańskie wyrabia”⁵. Можна сказаць,

⁵ Mickiewicz A. Wybór poezyi. Wrocław, 1974. S. 59.

у гэтым творы адбылася першая мастацкая рамантызацыя роднага краю — “нёманскай зямліцы”: “Twój lud słowny z dostatków, sławniejszy z wolności”⁶.

Пазней матыў ідэалізацыі старашляхецкага укладу жыцця, усіх яго падрабязнасцей і рэалій, абумоўленых побытам і ў той жа час узнесеных над побытам, стане паўнагучным у “Пане Тадэвушы”, дзе ўспрыняцце і вобразнае ўвасабленне айчыны будзе абвострана хранічнай эміграцыяй. Твор пачынаецца з малітвы, у якой паэт спадзяецца на хрысціянскі цуд вяртання ў айчыну:

Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych,
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych.⁷

Нёман быў найбольш паслядоўна адбітым сімвалам-топасам айчыны ў творчасці Міцкевіча яшчэ з філамацкіх часоў. У знакамітых Шчорсах, маёнтку, які тады належаў Адаму Храптовічу, а філаматы і Міцкевіч заўжды гасцінна прымаліся там гаспадаром, быў напісаны санет Міцкевіча “Да Нёмана” (нядаўна выдадзены асобна ў 11-ці беларускіх перакладах), у дагаванні якога даследчыкі вагаюцца ад 1819 да 1822 г.

“Niemnie, domowo gzeko moja!” — так непасрэдна выяўляў патрыятычнае пачуццё аўтар, выклікаючы сваім эпітэтам “domowa” асацыяцыі хатняй утульнасці і абароненасці — таго, што заўсёды даваў чалавеку Дом. Але ж гучыць тут і іншая філасофская думка аб незваротнасці шчаслівых юнацкіх год:

Дзе век бурлівы, леты нашы маладыя?
Лаура дзе? Сяброў не бачу, любых твараў,
Усё прайшло, а слёзы памяці жывыя.⁸

(Пераклад У. Мархеля)

Такім пытаннем заканчвае свой санет Міцкевіч, а яго вобразная палітра праявіцца яшчэ раз у крымскім санеце “Бахчысарай”, дзе паўторыцца матыў слёз і незваротнай хуткаплыннасці жыцця:

Фантан гарэма ў цэнтры залы мармуровы
Адзіны перажыў распад і выміранне,
Сцякаюць перлы слёз, нібы нямыя словы:
Дык дзе ж вы, слава, і магутнасць, і каханне,
Што меліся свае тут вечно ткаць пакровы?
Знябыліся! Вада ж крынічыць не прыстане.⁹

(Пераклад І. Багдановіч)

Вобраз чыстай слязы як знак ранімасці і высокіх пачуццяў, развіваючыся ў далейшым у творчасці Міцкевіча (верш “Паліліся мае слёзы...”

⁶ Mickiewicz A. Wybór poezyi. S. 60.

⁷ Mickiewicz A. Pan Tadeusz. Warszawa, 1988. S. 9.

⁸ Mickiewicz A. Sonety = Міцкевіч А. Санеты. С. 35.

⁹ Тамсама. С. 79.

з цыклу лазанскай лірыкі), набывае зноў жа статус вобраза-топаса. І гэты топас звязаны таксама з айчынай, бо праяўляе і крышталізуе паэтавы па-чучці да яе, успрынятыя праз асэнсаванне свайго асабістага лёсу:

Паліліся мае слёзы, як дождж чысты і краплісты,
На маленства, што было анельскім, сельскім,
На юнацтва час мой шумны, неразумны,
А таксама на век сталы, век няўдалы:
Паліліся мае слёзы, як дождж чысты і краплісты.¹⁰

(Пераклад М. Танка)

Не толькі вершы сведчаць аб тым, але і лісты блізкіх да паэта ў эмігра-цыі суайчыннікаў. Так, Ф. Шапэн у лісце да Д. Патоцкай з Парыжа ў 1846 г. апісвае візіты Міцкевіча да яго, гранне на фартэп’яна і ўспрыняцце гэтага грання паэтам, які нязменна пераносіўся ў час такіх хвілін на далёкую і незабыўную айчыну: “У апошні раз я досыць доўга яму граў, баючыся пад-няць на яго вочы, бо я чуў, як ён плача. А потым, калі ён развітваўся, я сам дапамог яму апрануцца, таму што не хацеў, каб лакей бачыў яго заплаканым. Міцкевіч вельмі расчуліўся, абняў мяне за галаву і моцна пацалаваў у лоб, вымавіўшы за ўвесь вечар першыя словы: “Няхай Бог узнагародзіць цябе, ты перанёс мяне...” І не скончыў, бо слёзы зноў сціснулі яму горла, і так, змагаючыся з гэтым плачам, ён пайшоў...”¹¹

Вобразная топіка айчыны ў філамацкай паэзіі А. Міцкевіча цесна злучана з рэаліямі яго паўсядзённага быту, адлюстроўвае сяброўскае кола і геаграфію рэгіёна, мае прыродна-ландшафтнае і гісторыка-культурнае на-паўненне. Яна канкрэтная і сімвалічная адначасова. Яна адбіваецца і раз-віваецца ў яго далейшай творчасці.

Адам Мальдзіс (Мінск)

“МАЛАЯ”, “СЯРЭДНЯЯ” І “ВЯЛІКАЯ” РАДЗІМЫ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Барацьба паміж палякамі, беларусамі і літоўцамі за тое, каб цалкам і непадзельна валодаць імем і спадчынай генія сусветнай літаратуры Адама Міцкевіча адбываецца — яўна або затоена, па-партызанску — бадай, на працягу ўсяго ХХ ст. Прытым кожны ў гэтым змаганні, як правіла, не чуе суседзяў, не арыентуецца і на іх чуццё. Кожны імкнецца да ўласнага сама-задавальнення. Звычайна так бывае, калі ёсць *што* дзяліць, калі спадчына багатая і прывабная.

¹⁰ Ажэшка Э. Зімовым вечарам; Міцкевіч А. Свіцязьчанка. С. 334.

¹¹ Цыт. па кн.: Міцкевіч А. Собр. соч.: В 5 т. М., 1954. Т. 5. С. 686.

Найбольш рацыі ў супрацьстаянні вакол імя і творчасці паэта, безумоўна, маюць палякі. Ці не самым галоўным крытэрыем нацыянальнай належнасці таго ці іншага аўтара з’яўляецца яго мова. А мова ў Міцкевіча польская, хаця і з прыкметным дамешкам беларусізмаў, што аніак не маглі ўспрыняць першыя варшаўскія рэцэнзенты паэта, якія вызнавалі кансерватыўны тады класіцызм. Аднак цяжэй польскім даследчыкам даказаць польскі патрыятызм Вешчуна, бо ён усклікаў не “Зямля Варшаўская, краю мой родны!” і не “Польшча! Мая Айчына, ты як здароўе”, а называў родным краем Навагрудчыну, абвяшчаў сваёй айчынай Літву. Адчуваючы тут нелагічнасць, хісткасць сваіх пазіцый, польскія дыскусанты спрабуюць абвясціць Навагрудчыну не толькі “крэсамі ўсходнімі” першай, другой і нават трэцяй Рэчы Паспалітай, што можна яшчэ неяк вытлумачыць гістарычнай традыцыяй, але і... арганічнай часткай этнічнай Польшчы. Нават у годзе мінулым польскія аўтары дарожнага даведніка “Шляхам Адама Міцкевіча па Беларусі” Зянон Скуза і Крыстына Войда безапеляцыйна сцвярджалі пра часы А. Міцкевіча, што “...тагачасная Навагрудчына... з’яўлялася як эканамічна, так і цывілізацыйна адсталым рэгіёнам Польшчы”¹. І далей: “ТАМ была частка Польшчы, больш таго — усюды ТАМ па-ранейшаму прысутнічае Польшча”². Абвргаць такое сцвярджанне сэнсу не мае. Значу толькі, што ў часы I Рэчы Паспалітай Навагрудчына ў склад Кароны, г. зн. Польшчы, у адрозненне, скажам, ад Кіева ці Львова, ніколі не ўваходзіла. Адсталым рэгіёнам ці крэсамі Вялікага Княства Літоўскага Навагрудчыну таксама не назавеш, бо гэта былі яе сярэдзінныя, дзяржавазаснавальныя і ці не найбольш эканамічна развітыя землі (прыгадаем маёнткі Іаахіма Храптовіча). А ў часы А. Міцкевіча Навагрудчыну сапраўды пачыналі адносіць да крэсаў, ускраін. Але гэта былі “ўскраіны” ўжо зусім іншай дзяржавы — Расійскай імперыі.

Аднак прайдзем да іншых апанентаў затоенага, але зацятага супрацьстаяння. Здавалася б, што сённяшняя Літва, паколькі Міцкевіч нібыта яе называў сваёй айчынай, мае ледзь не найбольшае права лічыць яго сваім. Тым больш што “літоўскі” патрыятызм выразна выпраменьваюць не толькі “Пан Тадэвуш”, але і “Конрад Валенрод”, і “Гражына”. Тым больш што як грамадзянін і як паэт Міцкевіч фарміраваўся ў сённяшняй літоўскай сталіцы, у Віленскім універсітэце, што настаўнічаў ён у Каўнасе, першай дзяржаўнай сталіцы Летувы. І сёлетняя галоўная навуковая канферэнцыя ў Вільнюсе так і будзе называцца: “Літва — малая радзіма Міцкевіча”. Але ж, запырчым, сваёй “малой радзімай”, “родным” краем Адам Міцкевіч слухна лічыў Навагрудчыну, а гэта, прабачце, этнічна беларуская зямля.

¹ Skuza Z., Wojda K. Szlakiem Adama Mickiewicza na Białorusi. Warszawa, 1997. S.47.

² Тамсама. С.50.

Этнічных жа літоўцаў паэт называў жмудзінамі. Літоўскай мовы не ведаў. Праўда, пастараўся на слых запісаць тры літоўскія народныя песні, але зрабіў гэта механічна, з памылкамі. Літоўскага фальклору ён, па сутнасці, не ведаў і не выкарыстоўваў.

Свае казырныя аргументы ёсць у перманентнай барацьбе і ў беларусаў. Найперш — паходжанне. Род Міцкевічаў, быў, як кажуць, тутэйшым, а не прышлым і, відаць, — тым больш, што тое даказваюць і польскія даследчыкі, — вёў сваё паходжанне ад селяніна Міцькі, з паўночна-ўсходняй Беларусі. Зрэшты, ускосным доказам служыць тут сялянскасць другога Міцкевіча — Якуба Коласа. Потым, Адам Міцкевіч нарадзіўся на этнічна беларускай, хоць і значна апалячанай (у сацыяльных вярхах) тэрыторыі. Як сведчыў польскі даследчык Анджэй Кэмпфі³, гэтую тэрыторыю — найперш Віцебшчыну і Магілёўшчыну, але часам і Навагрудчыну — у рэальным, а не метафарычным сэнсе ён называў Беларуссю. Так, у артыкуле для “*Pielgrzyna Polskiego*” Вяшчун падкрэсліваў: “Аднак мы забываем, што нашы дзяды аддалі Беларусь, не праліўшы ні кроплі крыві”⁴. Або: “Ускладаем надзеі на паўстанне ў Літве, на Украіне, Падолі, Беларусі”⁵. Ці яшчэ, у лісце да ўраджэнца зямлі Навагрудскай Ігната Дамейкі: “Янак апублікаваў у Вільні “Вясковыя песенкі”, прыгожа перакладзеныя, і, кажуць, вярнуўся на Беларусь”⁶. Урэшце, Адам Міцкевіч добра ведаў беларускую народную творчасць, што засведчыў сваімі баладамі і другой часткай “Дзядоў”, высока цаніў беларускую мову, што знайшло сваё выражэнне ў лекцыях, прачытаных слухачам Калеж дэ Франс. І гэтая мова, і фальклор, і народны побыт былі яму з дзяцінства *сваімі*. Ніякага бар’еру, штучнага падзелу тут не адчувалася. Дастаткова прыгадаць, як арганічна ўвайшлі беларусізмы ў лексіку “Пана Тадэвуша”. Таму можна паверыць легендзе, што Міцкевіч пісаў вершы і па-беларуску, прынамсі ў філамацкі перыяд. Мог жа ён адказаць беларускім экспромтам на беларускі ж верш-прывітанне Яна Чачота “Едзе міленькі Адам”, як змог запісаць ужо дакументальна засведчанае беларускае двухрадкоўе пра “страшны суд” на старонцы французскай энцыклапедыі, знаходзячыся ў Коўне.

Зыходзячы з пералічаных аргументаў, многія беларускія аўтары абвясчалі А. Міцкевіча толькі беларускай “уласнасцю”. У прыватнасці, калі выйшаў шасцітомны бібліяграфічны слоўнік “Беларускія пісьменнікі” і вусна і ў друку (артыкулы Кастуся Цвіркi) у адрас вашага пакорнага слугі выказваліся прэтэнзіі, чаму побач з Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам і Фран-

³ Kempfi A. W kręgu Mickiewiczowskich wypowiedzi: O Białorusi i Litwie // Magazyn Wileński. 1997. Nr 1. S. 32–33.

⁴ Тамсама. С.32.

⁵ Тамсама.

⁶ Тамсама.

цішкам Багушэвічам там не аказалася Адама Міцкевіча і Элізы Ажэшка. Маўляў, Дунін-Марцінкевіч і Багушэвіч таксама пісалі па-польску. На гэта я адказваў, што ў адрозненне нават ад Уладзіслава Сыракомлі назваць Адама Міцкевіча ні беларуска-польскім, ні нават польска-беларускім паэтам нельга, бо для гэтага не стае “дробязі” — беларускіх вершаў паэта, якія ёсць у таго ж Сыракомлі. У крайнім выпадку яго можна назваць, як і Нямцэвіча, Нарушэвіча, Князьніна, многіх іншых, польскім (ці, як прапанаваў Уладзімір Мархель, польскамоўным) паэтам Беларусі, узятай як тэрыторыі сённяшняй дзяржавы. Аднак такая слоўная эквілібрыстыка мала што дае.

Дык хто ж тады мае рацыю сярод трох апанентаў, якія спрабуюць падзяліць Міцкевіча, засунуць яго ў сваю шуфляду паводле ўласнага бачання. А творчасць А. Міцкевіча не дзеліцца, не дапасоўваецца да гэтых нацыянальных шуфлядаў, бо яны сканструяваны паводле сённяшняга светабачання. І таму — анахранічныя, агістарычныя. Каб зразумець Міцкевіча, мы павінны падыходзіць да яго паводле крытэрыяў і катэгорый яго часу. І тады зразумеем, што ўсё і прасцей, і складаней.

Дык чым жа патрыётам быў Адам Міцкевіч? Якая дзяржава была яго ідэалам?

Такой дзяржавай, зразумела, не магла быць тагачасная Расійская імперыя, да якой тады належала радзіма паэта. Вядома, ён ніколі не ставіў знак роўнасці паміж царскай уладай, салдатам-“маскалём” і рускім народам, рускай культурай, якая дала яму Пушкіна і Рылеева. Але Расійская імперыя была для яго адным з захопнікаў, якія падзялілі яго “вялікую” радзіму. З царскім дэспатызмам паэт змагаўся — яўна або па-валенродаўску — усё свядомае жыццё.

Найперш Міцкевіч быў патрыётам сваёй калыскі — Навагрудчыны. Гэта была яго “малая радзіма”, на алтар якой ён усклаў яшчэ не нацыянальны, а “краёвы”, рэгіянальны, “тутэйшы” характар, як і ў многіх іншых польскіх пісьменнікаў, напрыклад, Генрыка Жавускага, Лукаша Галамбёўскага, што нарадзіліся на беларускай зямлі ці жылі тут у канцы XVIII ст.⁷ Калі б Міцкевіч нарадзіўся прыкладна на стагоддзе пазней, можа быць, ён знайшоў бы ўласнае імя сваёй “малой радзімы”, зрабіў бы рашучы крок ад “тутэйшасці” да нацыянальнасці, прытым беларускай. Аднак што тут мадэрнізаваць мінулае. Міцкевіч быў сынам эпохі Асветніцтва, якая агульна-началавечае, разумовае ставіла вышэй нацыянальнага, пачуццёвага. “Вясна народаў”, якая зноў абудзіла паэта да дзеяння ў сярэдзіне XIX ст., была яшчэ наперадзе. І Міцкевіча не дужа хвалявала, сярод якога канкрэтна народа ён жыве. Для яго важна было, што гэты народ свой, што ён надзелены высокімі агульнаначалавечымі якасцямі, маральнасцю — рысамі, якія

⁷ Падрабязней пра гэта гл.: Мальдзіс А. Беларусь у лютэрку мемуарнай літаратуры XVIII стагоддзя. Мн., 1982. С. 86–100.

знайшлі сваё выяўленне ў звычайным праве і ў фальклору і таму варты лепшай долі, змагання за яе.

Навагрудчына з’яўлялася для Міцкевіча складовай часткай, ядром яго ідэальнай дзяржавы — Літвы, разуметай не ў этнічным, а ў гістарычным сэнсе, як былое Вялікае Княства Літоўскае, поліэтнічнае і поліканфесійнае. Той жа А. Кэмпфі пераканаўча паказаў, што вялікі сын зямлі Навагрудскай добра адрозніваў Літву-Русь і Літву-Жмудзь, мову руска-літоўскую і жмудска-літоўскую⁸. Памяць пра гэтую дзяржаву, адносна самастойную ў Рэчы Паспалітай, яшчэ жыла ў народзе, асабліва сярод шляхты, яе ідэалізавалі, яе спрабавалі адрадзіць — ці то спадзеючыся на добрую волю Аляксандра I, як гэта меркаваў Міхал Клеафас Агінскі, ці то робячы стаўку на чужаземцаў-французаў, на Напалеона. На пачатку XIX ст. адраджэнне ВКЛ выглядала яшчэ вельмі рэальна. Яно ўкладвалася ў асветніцкую канцэпцыю, дзе многае залежала ад адукаванага манарха. Для такога адраджэння, няхай і ў складзе Расійскай імперыі, а таму частковага, ілюзорнага, не трэба было перамагаць усіх трох захопнікаў, што падзялялі Рэч Паспалітую (паражэнне паўстання пад кіраўніцтвам Касцюшкі паказала, што гэта гераічна, але нерэальна). Выглядала, што дастаткова было пераканаць аднаго з іх — расійскага цара. Дазволіў жа ён стварыць Царства Польскае на чале з асобным намеснікам. То чаму не мог пагадзіцца на Княства Літоўскае з іншым намеснікам? І толькі пры Мікалаі I, пасля паражэння паўстання дзекабрыстаў і асабліва паўстання 1831 г., ілюзіі Міцкевіча канчаткова развееліся — ён зразумеў, што дарогі назад няма. І ці не таму марудзіў у Вялікапольшчы, не дужа спяшаўся пад Варшаву і Вільню. Шляху ў будучыню ён яшчэ, да “вясны народаў”, не бачыў. Літва ж, Вялікае Княства Літоўскае, для яго, апошняга вялікага патрыёта гэтага княства, памерла. І “Пан Тадэвуш” з’явіўся надмагільным каменем не столькі для ўсёй Рэчы Паспалітай, як пісаў Станіслаў Ворцаль, колькі для роднай і таму асабліва дарагой Літвы, грамадзянінам якой ён пачуваўся. Паўтаруся: Літвы не этнічнай, а гістарычнай.

Урэшце, “вялікай” радзімай Вешчуна з’яўлялася ўся колішняя Рэч Паспалітая двух, а фактычна чатырох народаў. Да паўстання 1831 г. Міцкевіч успрымаў яе даволі абстрактна. І толькі пасля яго паражэння, у “Кнігах польскага народа і польскага пілігрымства”, у артыкулах для “*Pielgrzymy Polskiego*”, Міцкевіч прыйшоў да ўсведамлення, што нельга адрадзіць частку, не адрадзіўшы цэлае, што Рэч Паспалітая была распята на крыжы дзеля адкуплення грахоў усёй Еўропы і таму ўся Еўропа павінна дапамагчы ёй уваскрэснуць. Месіянізм Міцкевіча 30–40-х гг. мае ўжо не “літоўскі”, а польскі характар.

Такім чынам, Міцкевіч не аддзяляў Навагрудчыну ад Літвы, а Літву ад усёй былой Рэчы Паспалітай. Для яго гэта было адно ўзаемазвязанае цэ-

⁸ Magazyn Wileński. 1997. Nr 1. S. 33.

лае. І таму нелагічна і негістарычна было б дзяліць Міцкевіча і яго спадчыну паводле пазнейшых нацыянальных крытэрыяў, паводле якога-небудзь аднаго этапа ў эвалюцыі яго нацыянальна-патрыятычных поглядаў — ад ранняга “краёвага” рэгіяналізму праз “літоўскасць” і польскасць да разумення (на хвалі рэвалюцыйнага 1848 г.) шматэтнічнасці і былой Рэчы Паспалітай, і ўсёй Еўропы, да прызнання ў газеце “Tribune de Peuple” (“Трыбуна народаў”) права кожнага народа на роўнасць і свабоду.

Таму А. Міцкевіч у большай або меншай ступені належыць усім народам былой Рэчы Паспалітай, усяго славянства і ўсёй Еўропы. Блізкія да такой думкі і польскія даследчыкі. Так, прафесар Вроцлаўскага ўніверсітэта, дарэчы, ураджэнец Беларусі і беларусіст, Францішак Сяліцкі сцвярджае, што “з’ява, якой быў Міцкевіч, з’яўляецца красамоўным сімвалам шматліковага палітычнага і культурнага жыцця польскага, літоўскага і беларускага народаў [...]”⁹. А Юзаф Левандоўскі блізі да прызнання “двухэтнічнасці” паэта. “Справа заключаецца ў тым, — пісаў ён на старонках парыжскай “Культуры”, — што мы прывычаліся трактаваць нацыянальную належнасць як адназначны, выключны і нават супрацьпастаўны выбар. Адсюль неразумныя, па сутнасці, спрэчкі пра нацыянальнасць Каперніка, Міцкевіча, адсюль абурэнне літоўскасцю Мілаша і г. д. Тымчасам у гэтай [усходняй. — А. М.] частцы Еўропы мы маем справу з мільёнамі людзей, уцісканне якіх у адну перагародку падобна да калечання”¹⁰.

Дык не будзем жа калечыць, дзелячы на часткі, геніяў. Няхай кожны знаходзіць у іх тое, што ім адпавядае. Няхай спадчына іх збліжае нас, а не падзяляе, як не падзялялі яны сябе самі.

Святлана Кошур (Карэлічы, Беларусь)

РУТА Ў ЖЫЦЦІ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Паміж Карэлічамі і Навагрудкам, прыкладна на аднолькавай адлегласці, знаходзіцца вёска Рута. З ёю, а дакладней, з маёнткам Рута, размешчаным некалі недалёка ад аднайменнай вёскі, звязаны імёны людзей, вядомых ва ўсім свеце. У 1574 г. тут нарадзіўся беларускі пісьменнік, уніяцкі мітрапаліт Іосіф Вельямін Ручкі.

А ў пачатку XIX ст. у Руче шмат разоў бываў Адам Міцкевіч. У 1812 г., калі памёр бацька паэта, Адаму ішоў 14 год. Ён быў вучнем Навагрудскай дамініканскай школы, а паколькі ў сям’і ў гэты час з’явіліся матэрыяльныя

⁹ Sielicki F. Mickiewicz i Białoruś: Kilka szczegółów // Studia o Mickiewiczu. Wrocław, 1992. S. 126.

¹⁰ Lewandowski J. Podróże krztałcą // Kultura. 1997. Nr 7–8. S. 74.

цяжжасці, Адам стаў рэпетытарам вучняў малодшых класаў. З гэтай пары шмат часу ён праводзіў у свайго апекуна, суддзі Медарда Растоцкага ў маёнтку Рута. Бывалі там і іншыя члены сям’і Міцкевічаў. Пазней паэт прыязджаў сюды ў час канікул і на святы.

Звернемся да перапіскі А. Міцкевіча, каб упэўніцца ў тым, што Рута неаднаразова ўпамінаецца ў лістах паэта і блізкіх да яго людзей. Пасля заканчэння Віленскага універсітэта А. Міцкевіч стаў выкладчыкам Ковенскай гімназіі і, адарваны ад сяброў-філаматаў, вёў з імі ажыўленую перапіску.

У кастрычніку 1819 г. паэт пісаў свайму сябру Ю. Яжоўскаму, што правёў пяць дзён у вёсцы, дзе сёе-тое напісаў. Даследчыкі творчасці А. Міцкевіча мяркуюць, што месцам яго знаходжання тады была менавіта Рута.

У наступным лісце да таго ж адрасата 19 лістапада (1 снежня) 1819 г. Адам Міцкевіч паведамляў, што атрымаў з дома вестку ад брата Францішка, які павінен быў на Раство прыехаць у Вільню разам з Растоцкім.

У лісце паэта да Яна Чачота ад 19 лютага (2 сакавіка) 1820 г. чытаем: “Розныя абставіны, справы філаматаў ледзь далі мне магчымасць адказаць на твой апошні ліст. А цяпер трэба яшчэ напісаць у Навагрудак і Руту”.

Брат паэта, Аляксандр, у маі 1820 г. пісаў яму з Вільні аб тым, што Францішак прыехаў у Руту і там захварэў.

Зімой 1821 г. (каля 25 студзеня / 6 лютага) Ігнат Дамейка паведамляў паэту з Вільні: “Пазнаёміся з тым, у каго ты праводзіш канікулы, здаецца, Растоцкім. Доўга гутарылі пра цябе, ён казаў табе кланяцца, а таксама кланяюцца яшчэ некалькі асоб”.

Тут, у Руце, А. Міцкевіч бываў у самых цяжкіх для яго дні, пасля смерці маці, а пазней пасля таго, як развітаўся назаўсёды са сваёй каханай Марыляй Верашчака. Доўга не мог апамятацца паэт пасля апошняга наведвання Навагрудка летам 1821 г., бо ніхто не сустрэў яго, як раней, і не сказаў яму цёплых і пяшчотных слоў. Моцная туга ахапіла сэрца паэта. У лісце да Яна Чачота, напісаным у гэты час (каля 25 ліпеня / 6 жніўня 1821 г.) знаходзім радкі: “Збег у Руту, тут [у Навагрудку. — С. К.] не вытрымаць ні дня”.

Тады ж, у канцы ліпеня 1821 г., А. Міцкевіч наведаў Туганавічы, аб чым паведаміў Яну Чачоту: “З Руты паехаў у Туганавічы, у варотах сустрэў экіпаж і адразу ж пазнаў, а хутчэй адчуў, што там была Марыля. Не ведаю, што са мною зрабілася”.

Крыху пазней, 4 верасня, у лісце Францішка Малеўскага да Ю. Яжоўскага можна прачытаць наступнае: “Адам пісаў з Руты, запрашаючы мяне на абед, яшчэ ніяк не збяруся, але хутка паеду”.

Частым госцем у Руце быў брат паэта Францішак. 11 кастрычніка 1822 г. ён звярнуўся ў сваім лісце да Я. Чачота з просьбай прыслаць ноты для дачок суддзі Медарда Растоцкага, у якога ён доўга жыве і якога лічыць амаль што сваім бацькам.

Захаваліся таксама ўспаміны Э. Хлапіцкага, у якіх ёсць звесткі пра тое, што Міцкевічы часта бывалі ў Руце: “З-за вугла дома [у Руце. — С. К.] выглянуў згорблены векам стары і пачаў нам расказаць пра свайго былога пана і чатырох панічоў Міцкевічаў, пра іх сялянскія забавы і пра Адама, які часта любіў хадзіць на вясковыя святы і гуляў на Купалле з людзьмі па суседніх вёсках.

У таго ж аўтара ёсць апісанне маёнтка Рута: “Руцянскі двор, абсаджаны ўздоўж дарогі прыгожымі таполямі, знаходзіўся на адным з лясных узгоркаў. Бор за ім, ручай унізе і сад з векавымі грушамі валоў яго рабілі гэты куточак надзвычай прывабным”.

Пазней, у Парыжы, за некалькі гадоў да смерці, любуючыся цудоўнымі лясамі Фантэнбло, Міцкевіч параўноўваў іх з прыродай Руты, прычым параўнанне гэта было на карысць вёскі на роднай Навагрудчыне. Калі нават у апошнія гады жыцця паэт так захапляўся прыродай Руты, то зразумела, што ў той час, калі ён пачаў работу над паэмай “Пан Тадэвуш” (1832), родныя краявіды паўставалі перад ім ва ўспамінах яшчэ больш яркава, і гэта не магло не знайсці адлюстравання ў творы.

А. Міцкевіч не толькі шчыра захапляўся прыгажосць Руты і быў моцна прывязаны да М. Растоцкага, якога называў “сваім любімym апекуном”. Ён увекавечыў Руту ў сваёй першай баладзе “Люблю я”, напісанай у 1819 г., і ва ўступным да яе вершы пад назвай “Да сяброў”.

Напалоханы хваробай Яна Чачота, 20 снежня (1 студзеня) 1820 г. паэт пісаў яму з Коўна, што, убачыўшы дрэнны сон, доўга не мог заснуць і ў гэтую ноч напісаў дзве кароценькія балады, абяцаючы адну з іх дапрацаваць і прачытаць сябрам. Вядома, што ўпершыню А. Міцкевіч прачытаў баладу “Люблю я” ў Вільні 27 снежня 1819 г. (8 студзеня 1820 г.) на пасяджэнні “Саюза сяброў”.

Балада мае форму расказа, звернутага да каханай:

Бачыш, Марыля, ла самага гаю
Вербы ўзнялі свае шаты,
Рэчка віецца далінаю з краю,
Мосцік над рэчкай гарбаты.

Дзеянне адбываецца ў Руце, каля старой царквы на могільках, дзе ў паэта зламалася брычка.

Ехаў да Руты аднойчы я позна,
Коні спыніліся штосьці,
Фурман дарэмна крычыць на іх грозна,
Ляскае пугай на мосце.

(Пераклад А. Зарыцкага)

Засмучаны тым, што прыйдзецца начаваць у такім жахлівым месцы, паэт усклікнуў: “То lubię!” (“Люблю я!”), у сэнсе: вось гэта мне падабаецца-

ца! Пасля гэтых слоў перад ім з’явілася здань і падзякавала за тое, што ён пазбавіў яе ад пакут пекла словамі “люблю я!”. А прычынай пакут было тое, што некалі дзяўчына, абыякавая да слёз і адчаю чалавека, які яе моцна хахаў, загубіла яго жыццё. Ствараючы гэтую баладу, паэт, душа якога ўвесь час знаходзілася паміж надзеяй і адмовай ад яе, нібы прадбачыў тыя пакуты, якія прынясе яму каханне да Марылі Верашчакі.

Вядома, што балада была спачатку напісана для Іагасі, шляхціцкі, якая была першым юнацкім каханнем Міцкевіча, але потым паэт зняў прысвячэнне Іагасі, і ў вершы “Да сяброў” з’явілася імя Марылі.

Цікава было б тут успомніць пра адзін выпадак з жыцця А. Міцкевіча, які мае дачыненне да гэтай балады. Аднойчы летам у Руде, не знайшоўшы раніцай свайго адзення, паэт апрануў белае адзенне пана Растоцкага і ў такім выглядзе рушыў ў поле. Калі ён быў на мосціку, што апісваецца ў баладзе, то ўбачыў сына мясцовага святара, які ішоў у гэты бок. Схаваўшыся пад мосцік, А. Міцкевіч так напалохаў хлопца, што той нават страціў прытомнасць, бо яму здалося, што перад ім з’явілася здань. Пазней гэты выпадак, а таксама народныя паданні далі штуршок для стварэння цудоўнай балады. Гэты эпізод прыгадаў у сваёй кнізе Л. Падгорскі-Аколаў.

Але не толькі ў баладзе “Люблю я” паэт успомніў Руту. Той жа даследчык лічыць, што аякун паэта М. Растоцкі паслужыў пратагатыпам Судзізі ў паэме “Пан Тадэвуш”, а судовы працэс, які адбываўся з апекуном А. Міцкевіча, лёг у аснову працэса, пра які гаворыцца ў паэме. Справа ў тым, што М. Растоцкі валодаў маёнткам Рута незаконна і вымушаны быў на працягу многіх гадоў судзіцца за яго, бываць у сувязі з гэтай справай у Пецярбургу. Міцкевіч чуў расказы апекуна пра гэты горад, ведаў пра судовы працэс Растоцкага, і ўсё гэта настолькі глыбока адклалася ў яго памяці, што так ці інакш павінна было знайсці адлюстраванне ў яго творчасці.

У Гродзенскім гістарычным архіве мне ўдалося адшукаць дакументы, якія дазволілі прасачыць гісторыю судавага працэса М. Растоцкага. Як сведчаць дакументы, маёнтка гэты з 1789 г. належаў мітрапаліту Феадосію Растоцкаму, які купіў яго ў ліфляндскага скарбніка Іпаліта Дамейкі за 28 000 злотых. М. Растоцкі, пляменнік мітрапаліта, стаў гаспадаром Руты ў 1803 г. па надложнай даравальнай. У 1816 г. у маёнтку, які новы гаспадар назваў “Зялёная Рутаю”, налічвалася 79 душ мужчынскага полу і 76 — жаночага.

Даведаўшыся пра ўчынак пляменніка, сапраўдны гаспадар Руты, які ўвесь час жыў у Санкт-Пецярбургу, падаў у суд скаргу і ў 1804 г. склаў завяшчанне, згодна з якім перадаваў Руту ў спадчыну свайму роднаму брату, маёру Раману Растоцкаму. Апошні ў той час знаходзіўся на ваеннай службе ў Саксоніі і не мог супрацьстаяць дзеянню М. Растоцкага, аднак перад смерцю завяшчаў маёнтка чацвярым сваім сётрам.

Судовая справа пра валоданне маёнткам распачалася ў 1803 г. і цягнулася каля 30 гадоў. У 1829 г. было вынесена рашэнне адабраць маёнтак у М. Растоцкага, тым не менш справа працягвалася. У рэшце рэшт у 1834 г. Сенат прапанаваў перадаць чацвёртую частку маёнтка аднаму з сапраўдных спадчыннікаў — памешчыку Корчыцу (“Справа па спрэчцы паміж памешчыкам Корчыцам, Пшацлаўскім і Растоцкім аб м. Рута і Бабнева” ад 22 чэрвеня 1834 г. / 8 лютага 1835 г. — ф. 2, воп. 21, спр. 201).

Справа гэтая датуецца 1835 г., а з ліста А. Адынца да Ф. Міцкевіча ад 2 верасня 1836 г. даведваемся, што Растоцкі памёр. “Ведаю ад Адама, — пісаў Адынец, — наколькі Растоцкі быў дарагі для ўсіх вас”.

Застаецца дадаць, што дом, у якім жыву М. Растоцкі і ў якім часта бываў А. Міцкевіч, не захаваўся. Апошнія яго ўладальнікі, паны Пашкоўскія, загінулі ў 1939 г., а ў 40–50-я гг., пасля вайны, будынак разабралі вяскоўцы. На месцы гэтага дома на ўзгорку расце цяпер адзінокі клён, метраў на дзясяць разраслася шыпшына. Сціплыя яе кветачкі цвітуць кожны год, стварачы своеасаблівы прыродны помнік паэту, крылы якога раслі і мацнелі менавіта ў гэтых мясцінах. А ў вёсцы Рута адна пажылая жанчына, паказаўшы ў бок выгану, сказала мне: “Вось там некалі былі могілкі, каля якіх у Міцкевіча зламалася брычка”. Слядоў гэтых могілак таксама не засталася. Але засталася цудоўная балада А. Міцкевіча, у якой ён увекавечыў Руту назаўсёды.

Уладзімір Навумовіч (Мінск)

АДАМ МІЦКЕВІЧ ЯК ЛЕКТАР ВЫКЛАДАННЕ СЛАВЯНСКІХ ЛІТАРАТУР У КАЛЕЖ ДЭ ФРАНС

...Ад самай Божай раніцы каля Райцы і ў Туганавічах ляжыць густы і вільготны туман. Вераснёўскай бросняй ён спавівае дрэвы, павісае на прыдарожных кустах, слізкім смаўжом запаўзае ў лагчыны і ямы. У такую пару, на пачатку восені на зямлю Адама Міцкевіча прыходзіць слаўны юбілей паэта, наладжваюцца навукова-краязнаўчыя чытанні.

Што ж мы ведалі ў час вучобы ў школе і пасля яе пра А. Міцкевіча? Пра яго жыццё ў Навагрудку, частае наведванне Карэліцкіх мясцін? А ён жа хадзіў і ездзіў па той самай зямлі, па якой ходзім і ездзім сёння мы, бачыў тыя туманы ў нізінах, любаваўся краявідамі Райцы і Туганавіч, Варончы і Свіцязі. Адсюль ён адправіўся ў Вільню, у вялікі свет і з той пары толькі зрэдку бываў на сваёй “малой радзіме”. А. Міцкевіч — паэт, які належыць усяму чалавецтву, ён моцна звязаны з Расіяй, Еўропай. Але паэтам зрабіла Міцкевіча родная зямля, беларускі край.

Тут нарадзілася вялікае каханне паэта, якое ён пранёс праз усё жыццё, захаваўшы любасць і шчырасць, цеплыню, пяшчоту і замілаванасць. Менавіта ў час летніх канікулаў 1818 г. А. Міцкевіч, тады студэнт фізіка-матэматычнага факультэта Віленскага ўніверсітэта, пазнаёміўся з Марыляй Верашчака, наведаўшыся ў маёнтак Туганавічы, дзе жыла яна. Ён пакахаў яе без аніякай надзеі на ўзаемнасць, на асабістае шчасце. І было вяселле Марылі летам 1821 г., і былі новыя сустрэчы ў Бальцэніках, пра якія наш універсітэцкі паэт-прафесар А. Лойка напісаў у сваім вершы як пра найвялікшую сусветную “тугу” паэта. Сапраўды, пакахаць — гэта крыху памерці... Пра сваю каханую геній польскай літаратуры будзе помніць заўсёды. Пацучцё жывіла душу паэта.

Гаворачы пра ролю творчага натхнення ў жыцці мастака, Я. Парандоўскі, польскі літаратуразнаўца, у кнізе “Алхімія слова” пісаў: “Міцкевіч быў паэтам усяго некалькі гадоў, і яны далі ўсё — ад балад да “Пана Тадэвуша”. Пасля гэтага ён заўсёды заставаўся паэтам, таму што “паэтычная творчасць складаецца не з адных толькі вершаў: ёю з’яўляецца і ўсё жыццё сапраўднага паэта”.

Яшчэ адна заўвага працытаванага аўтара цікавая для нас. Чытаем далей: “Аднак часцей за ўсё адбываецца так, што пісьменнік не ў стане ў час адмовіцца ад той справы, якую ён робіць...” Працавалі і працуюць дзе-небудзь усе паэты. Служылі і служаць таксама амаль усе. Рэдка хто з творцаў пражыў толькі са свайго паэтычнага занятку. А. Міцкевіч — выдатны лектар, прамоўца, імправізатар, суразмоўца. Талент лектара і літаратуразнаўцы ў паэта выявіўся з асабліва вялікай сілай у той час, калі ён выкладаў гісторыю славянскіх літаратур у французскай сталіцы, у Калеж дэ Франс.

Жыццё Міцкевіча ў Парыжы складвалася даволі цяжка. Міцкевіч не любіў гэты горад. “Парыж мне так надакучыў, — пісаў ён Адынцу, — што я з цяжкасцю магу яго вытрымаць”. І ў другім лісце: “Я жыву тут амаль у поўнай адзіноце, з людзьмі мне ўсё цяжэй ужывацца, і чым я меней іх бачу, тым лепей для мяне”.

У 1834 г. Міцкевіч ажаніўся з дачкой піяністкі Марыі Шыманоўскай, Цэлінай, якую ён яшчэ падлеткам ведаў у Расіі. Праз год у іх нарадзілася першае дзіця, а затым яшчэ пяцёра. Матэрыяльныя ўмовы жыцця тым часам сталі надзвычай складанымі. Трэба было зарабляць на хлеб. А заробкамі з пісьменніцкай працы тады яшчэ мала хто мог пахваліцца. Паэт нават спрабаваў пісаць п’есы на французскай мове, пастаноўка якіх магла прынесці дастатак у сям’ю, бо паэт ведаў, што тыя п’есы, якія ставіліся на французскіх сцэнах, добра аплочваліся. Але гэтым надзеям не суджана было спраўдзіцца. П’есы “Барскія канфедэраты” і “Якуб Ясінскі” нават не былі пастаўлены, бо не маглі зацікавіць французскага глядача.

У 1838 г. Міцкевіч атрымаў кафедру рымскай славеснасці ў Лазанскім універсітэце. Здавалася б, жыццё пачало наладжвацца. Ён працаваў у акружэнні сусветна вядомых прафесараў, яго любілі студэнты, лекцыі слухалі з цікавасцю. Праца выкладчыка яго задавальняла. Але душэўнага спакою не было.

“Я живу ў прыгожым доме, — пісаў ён з Лазаны, — у мяне тут вялікая зала з велізарнымі люстэркамі і шырокімі вокнамі, з якіх адкрываецца агляд сада і возера. Па праўдзе кажучы, гэтая кватэра — амаль адзіная мая ўцеха. Часам на мяне находзіць туга па Літве, і ўвесь час бачу ў сне Навагрудак і Туганавічы”.

Вокны кватэры выходзілі на Жэнеўскае возера і Альпы. Менавіта там і нарадзілася ў той час паэтычная мініяцюра “Паліліся мае слёзы...”. Гэта былі слёзы на няспраўджаным каханні, якое не па віне закаханых не стала шчаслівым. А тут яшчэ да агульных згрызот далучылася псіхічнае захворванне жонкі. Заставацца ў Лазане было невыносна. Тады ж Міцкевіч даведаўся, што ў Калез дэ Франс адкрываецца кафедра славянскіх літаратур. Ён зрабіў усё магчымае, каб заняць кафедру, бо баяўся, каб яе не ўзначаліў які-небудзь немец — чалавек, які мала знаёмы са славянскімі літаратурамі.

22 снежня 1840 г. А. Міцкевіч прачытаў сваю першую лекцыю з кафедры Калез дэ Франс. Для паэта гэта была адзіная трыбуна, з якой ён гаварыў аб польскім народзе, аб ідэі славянскага адзінства, аб славянскім братэрстве. Галоўнай задачай і асноўным зместам усяго курса славянскіх літаратур, які чытаў А. Міцкевіч, стала ідэя магутнасці і сілы славянскіх народаў, іх ролі ў грамадскім прагрэсе ўсяго чалавецтва. Паэт-выкладчык заклікаў славян да яднання, каб здолець усім разам супрацьстаяць чужынам і асіміляцыі, каб усяму славянскаму братэрству заняць свой “пачэсны пасад між народамі”. Гісторыя літаратур паказвалася ў сувязі з гістарычным развіццём краіны, з часам, з асяроддзем. Рух часу — рух грамадства — рух літаратуры — такі быў падыход пісьменніка да выкладання, такая была формула спасціжэння літаратуры.

У заходніх універсітэтах цяпер амаль паўсюдна ўведзены пасады паэта-прафесара. А. Міцкевіч — бадай што першы паэт-прафесар у заходнім вялікім свеце.

Першы курс лекцый Міцкевіча ахопліваў гісторыю літаратуры славянскіх народаў да XVII ст. Але паэт шмат распавядаў і пра свае асабістыя сустрэчы з Пушкіным, Вяземскім, Жукоўскім. На лекцыі прыходзілі Ж. Санд, гісторык Мішле, Ф. Шапэн. Імя А. Міцкевіча стала ў адным шэрагу з найбольш вядомымі навукоўцамі-славістамі той эпохі. А дзекабрыст Мікалай Тургенеў і яго брат Аляксандр запісвалі пачутае слова ў слова і высылалі ў Расію з добрай надзеяй хоць калі-небудзь надрукаваць цыкл лекцый па славянскай славеснасці генія польскай літаратуры.

Другі курс лекцый намнога адрозніваўся ад першага. Шматлікія жыццёвыя перыпетыі паўплывалі на змест і характар лекцый. Гаворачы пра Пушкіна, А. Міцкевіч падкрэсліваў, што той адкрыў новую эру ў гісторыі рускай літаратуры. Ён называў Пушкіна вяршыняй усёй рускай літаратуры. Польскай паэзіі паэт надаваў асаблівае значэнне. Ён гаварыў пра славянскае прыгожае пісьменства, што ў яго ёсць “ідэя будучага”. Гэтай ідэяй была для Міцкевіча ідэя славянскага супольніцтва.

А. Міцкевіч адзначыў у сваіх лекцыях, што зразумець і спасцігнуць славянскую душу немагчыма без таго, каб не паглыбіцца ў свет мастацтва, у духоўны нацыянальны космас. У 1841 г. уражлівы паэт пазнаёміўся з Андрэем Тавянскім, які выдаваў сябе за вялікага месію, прадказальніка, экстрасенса, як называлі б яго сёння. Пра А. Тавянскага гаварылі і як пра царскага шпіёна, бо хто б стаў дзеля звычайнага чалавека пасылаць афіцыйны запыт з рускага пасольства французскім уладам, калі Тавянскага раптам выслалі з Францыі. Але... душэўныя захапленні паэта ўжо да гэтага часу разгарэліся. Міцкевіч падпаў пад уплыў чалавека, які быў спецыяльна засланы, каб “разваліць” польскую эміграцыю, можа яшчэ і таму, што той распавядаў яму такія факты з яго жыцця, пра якія мала хто ведаў. Як потым высветлілася, пра тых “таямніцы душы” прызнанага паэта Тавянскаму расказваў сябра Міцкевіча Адынец. Да ўсяго ж містык, псіхолаг, які валодаў несумненным гіпнатычным дарам, вылечыў ад псіхічнага захворвання жонку паэта.

“Вучэнне” клалася, як кажуць, на ўрадлівую і падрыхтаваную глебу. Як было не паддацца ўплывам А. Тавянскага, як было не захапіцца яго месіянізмам, ідэяй выключнасці, богаабранасці? Сябры моцна адгаворвалі паэта ад падобных захапленняў, не верылі, што чалавек, які валодае такім здаровым практыцызмам, светлым розумам, можа падпасці пад уплыў даволі сумніцельнага “вучэння”. У адным з лістоў Шапэна чытаем: “Тое, што Тавянскі, як хітры махляр, чмурыў дурняў, цягне іх за сабой, можа выклікаць толькі смех, але Міцкевіч — узвышаная душа і мудрая галава — [геній ацэньвае генія! — У. Н.] як ён гэтага прайдзісвета не разгледзеў і не высмеяў...”

З таго часу лекцыі ў Калезе дэ Франс ператварыліся ў суцэльнае ўсхваляе містыцызму Тавянскага. Раней у нашым літаратуразнаўстве гэты перыяд падаваўся як цалкам адмоўны. Маўляў, Міцкевіч падпаў пад згубны ўплыў месіянізма, стаў узвялічваць Напалеона, у чым урад Луі Філіпа бачыў пагрозу, накіраваную супраць яго. Але ці такім ужо бяссплённым перыядам быў для А. Міцкевіча час захаплення містыцызмам? Пакорлівасць, паслушнасць — ці так ужо былі яны характэрны паэту?

...У курсе лекцый А. Міцкевіч падкрэсліваў, што вуснамі Пушкіна гаварылі ўсе прыніжаныя, незадаволеныя, пакрыўджаныя, падманутыя, адкі-

нутыя. Ён называў Пушкіна вяршыняй усёй рускай літаратуры, але і гаварыў, што нібыта руская літаратура “закончылася разам з Пушкіным”.

У літаратуразнаўстве сцвярджаецца, што Міцкевіч слаба ведаў літаратурны рух у Расіі пасля Пушкіна і дзекабрыстаў.

А пра чэшскую літаратуру паэт гаварыў, што тая здольна толькі аплакаваць долю і нядолю свайго народа.

У трэцім і чацвёртым курсах ёсць шэраг суб’ектыўных ацэнак твораў польскай літаратуры. І ўсё ж “гавянізм” і “напалеанізм” Міцкевіча, думачца, быў значна перабольшаны тагачаснымі крытыкамі.

У сярэдзіне мінулага стагоддзя А. Міцкевіч гаварыў, што “яшчэ не надшоў час перакаваць мячы “на арала” (“у плугі”) і наладжваць, як ён гаварыў, “фалансцеры ў казармах”. Фалансцерамі французскія сацыялісты-утапісты называлі палацы, у якіх павінны жыць і працаваць члены ідэальнага сацыяльнага грамадства. Але сам паэт жадаў дзеяння.

Мы памятаем лёсы трох юнакоў, трох сяброў-студэнтаў з Навагрудскай і Карэліцкай зямлі — Адама Міцкевіча, Яна Чачога і Ігната Дамейкі. Адзін з іх — Чачот — добры адрэзак жыцця правёў у выгнанні на вялікіх прасторах Расіі, другі — Дамейка — ледзь не ўсё свядомае жыццё пражыў на чужыне, у Чылі. А трэці? Трэціму было не лягчэй. “Бог не дазволіў мне быць такім бы то не было ўдзельнікам у справе такой вялікай, такой важнай па сваіх будучых выніках. Я жыву толькі надзеяй, што не складу бяздзейна рукі ў магіле...”, — пісаў ён з Дрэздэна. І жыццё паклікала яго на “перадавую”.

У час аднаго са сваіх публічных выступленняў у Калезе дэ Франс А. Міцкевіч дэманстравалі літаграфію “Беларускі нявольнік”. “Ці ведаеце вы літаграфію, некалі асэнсаваную Міцкевічам, “Беларускага нявольніка” — я на гэтую карціну ніколі не мог глядзець без біцця сэрца,” — пісаў А. Герцэн у адным са сваіх лістоў з Парыжа ў Расію вучонаму М. Боткіну. Вядомы рэвалюцыянер у брашуры “Перахрышчаная ўласнасць” даў падрабязнае апісанне таго малюнка на літаграфіі: “Беларускі мужык, без шапкі, які ашалеў ад сполаху, вечнай галечы і цяжкай працы, рукі за поясам, стаіць пасярод поля і неяк коса і безнадзейна глядзіць уніз. Дзесяць пакаленняў, замардаваных на паншчыне, утварылі такога парью, яго чэрап звужыўся, яго рост знізіўся, яго твар з дзяцінства пакрыўся зморшчынамі, яго рот скрыўлены ў сутаргах, ён адвук ад слова”. Апошні сказ мы мусім асабліва вылучыць. “Нянавісьць, якая змяшана са злосцю і сорамам, напаўняе маё сэрца, — пісаў вялікі рускі рэвалюцыянер-дэмакрат, — калі я гляджу на гэты жорсткі дакор, на гэтае “за сякеру, братцы”, выяўленае з паражальнай дакладнасцю”. А. Герцэн ужо тады загаварыў аб вялікіх пакутах сумлення за той стан і тое жыццё, у якім апынуўся беларускі народ, загаварыў, можа, упершыню, пра найвялікшую адказнасць перад усім светам “за гэтае злачынства, за гэтага беларуса”.

Так адзін толькі шэдэўр — літаграфія, выкарыстаная А. Міцкевічам на яго лекцыях у Калеж дэ Франс, выклікала душэўны пратэст вялікага сына рускага народа, абудзіла пачуццё гневу, разуменне цяжкага паднявольнага стану беларусаў, сваёй асабістай адказнасці за далейшыя лёсы рускага, беларуса, паляка, украінца. “Без племя, без роду, як камень у воду” — кажа беларуская народная прымаўка. Сваімі лекцыямі паэт сцвярджаў, што не могуць знікнуць бяследна цэлыя народы, магутнае адгалінаванне “племя зямлян” — славяне.

А. Міцкевіч даказваў маральную дасканаласць душы славян. Нам сёння асабліва блізкія тыя словы, якія паўтарыў на сваіх лекцыях А. Міцкевіч услед за чэшскім паэтам Коларам: “Усе народы прамовілі сваё апошняе слова. Цяпер, славяне, чарга за вамі”.

Дзіўна, але і цяпер, у канцы ХХ ст., усё тыя ж праблемы адзінства славян, яднання славянскіх зямель стаяць надзвычай востра. Ідэі, якія прапаводаваў у сваіх лекцыях А. Міцкевіч, не страцілі актуальнасці. Яны жывыя нашы сэрцы і душы і сёння.

Пазней, з артыкула Б. Бялаказовіча “Хто быў аўтарам літаграфіі “Беларускі нявольнік”, выдадзенай А. Міцкевічам і апісанай А. І. Герцэнам”, змешчанага ў выданні “Праметэй” (М., 1972), мне стала вядома, што гэтая літаграфія належала Ю. Аземблоўскаму.

Як бачым, А. Міцкевіч быў вельмі прафесійным і ад прыроды адораным лектарам. Ён умеў зацікавіць слухачоў, захапіць іх, абудзіць сэрца і душу, развярэдзіць думку. Дзеля гэтага ён выкарыстоўваў, як бы мы сёння казалі, і наглядны матэрыял: малюнкi, рэпрадукцыі карцін, кнігі і інш.

Міцкевіч валодаў вялікім дарам імправізацыі. Кожны, хто ведаў Вешчуна, адзначаў імправізатарскі характар яго паэзіі, асабліва тых вершаў, якія ён чытаў у пяцярбургскіх і маскоўскіх салонах. Прыгадаем, што ў літаратурныя колы Масквы Міцкевіча ўвёў Мікалай Палявой, які прадставіў паэта ў салоне княгіні Зінаіды Валконскай, дзе “ўсё насіла адбітак служэння мастацтву і думцы”. Сярод сяброў і слухачоў нашага суайчынніка тады былі Баратынскі, Вяземскі, Пагодзін і інш. “Імправізатарскі верш яго, — пісаў П. Вяземскі, — свабодна і імкліва вырываўся з вуснаў ягоных гучнай і бліскучай пльынню. У імправізацыі яго былі думка, пачуццё, карціны і ў вышэйшай ступені паэтычныя выразы. Можна было падумаць, што ён натхнёна чытае на памяць паэму, якую сам тут жа і напісаў”. Гэта — выключная ацэнка і лектарскага майстэрства А. Міцкевіча. Той дар — “узвышаная душа і мудрая галава” (Шапэн), талент імправізатара вельмі спатрэбіліся А. Міцкевічу ў час чытання курса лекцый па славянскіх літаратурах.

У 1844 г. А. Міцкевічу давялося спыніць чытанне курса па распараджэнню французскіх улад. З аднаго боку, яны баяліся распаўсюджвання месіянізму і містыцызму, “тавянізму”, а з другога — бачылі пагрозу ў прапа-

гандзе веры ў Напалеона. Але лекцыі адыгралі сваю станоўчую ролю — перш за ўсё ідэяй пра славянскае адзінства. Гэтым яны блізкія нам і сёння.

Мы не ведаем, хто былі тэя студэнты, што слухалі лекцыі прафесара. Але ўпэўнены, што ў іх душы запала тая святая любоў да славянскіх народаў і іх літаратуры, якой былі прасякнуты лекцыі вялікага польскага паэта.

Набліжалася вялікае ўзрушэнне 1848 г., памятная “вясна народаў”, калі абуджаліся цэлыя нацыі, калі адна за другой краіны скідалі са сваёй шыі ярмо нявольніцтва.

А лекцыі чыталіся напярэдадні...

“Курс славянскіх літаратур” заняў значнае месца ў літаратуразнаўчай навуцы. Ён не згубіў сваёй эстэтычнай вартасці і цяпер. Многія ацэнкі і думкі лектара застаюцца свежымі і арыгінальнымі.

Аляксандр Баршчэўскі (Варшава)

БЕЛАРУСКІ КРАЙ І БЕЛАРУСКІ ХАРАКТАР У ПУБЛІКАЦЫЯХ ЯНА ЧАЧОТА

Жыццё слаўнага фалькларыста і паэта Яна Чачота было напоўнена ў адволькавай ступені шчасцем і болям. Яго дзяцінства, хаця яно і было праведзена ў беззямельнай дробнашляхецкай сям’і, характарызавалася радаснай атмасферай і побытам, у якім не было раскошы, але не было таксама тыповай для беларускіх сялянскіх дзяцей галечы, паўголаду, нядолі і цемры. Бацькі будучага фалькларыста перайшлі з уніяцтва ў каталіцтва, дзякуючы чаму наблізіліся да польскай мовы, польскай культуры і польскай свядомасці. Шануючы Польшчу і захапляючыся ёю, ніколі, аднак, не пагарджалі беларускай мовай, беларускай народнай творчасцю, беларускімі звычаямі і абрадамі. Ніколі не перашкаджалі таксама свайму сыну Яну кантактавацца з беларускім асяроддзем, цікавіцца беларускай мовай і фальклорам. З гэтай прычыны ўжо ў дзяцінстве ён быў добра знаёмы з усім беларускім, трактуючы яго як частку сваёй духоўнасці. І якраз гэтая арганічная сувязь з беларускай зямлёй і беларускім насельніцтвам павінны трактавацца як дамінанта шчасця Я. Чачота, які свае беларускія сувязі і зацікаўленні з часоў дзяцінства значна паглыбіў у перыяд знаходжання ў Навагрудскай гімназіі, а пасля ў Віленскім універсітэце. Будучы актыўным арганізатарам і сябрам філаматаў, што рвалі пугы, якія звязвалі тагачасную моладзь і адукацыйную сістэму з класіцызмам, аб’якавым да мясцовай народнасці і адданым рымскай ды грэчаскай культурам, ён убачыў характэрнае ва ўсім мясцовым і народным. Якраз народныя беларускія крыніцы сталіся для юнага Я. Чачота прычынай яго шчасця і надзеі. Малады юнак розумам і сэрцам

далучыўся да беларускіх казак, легенд, паданняў, прыказак і прымавак, а таксама беларускай абраднасці і этнаграфіі ў шырокім сэнсе слова.

Разгром царскімі ўладамі руху філаматаў быў прычынай душэўнай бяды для Чачота, тым болей што разгром гэты закончыўся судом, прысудам і ссылай яго ў глыбіню Расіі.

Адрыў ад роднай зямлі і мясцовага люду быў для Я. Чачота прайвай няшчасця і прычынай песімізму. Аднак, кіруючыся рамантычнымі прынцыпамі, не губляў ён веры, а надзея на зварот у Беларусь давала яму сілы для трывання на чужыне. Да 1831 г. Я. Чачот знаходзіўся ў Ўфе. У гэтым жа годзе разам з філаматам Сузіным быў пераведзены ў Цвер, дзе спаткала яго, як і іншых ссыльных, нечаканасць. Яшчэ не паспелі яны абжыцца ў гэтым горадзе, як пачалася ў ім эпідэмія халеры. Нехта пусціў па горадзе чутку, што якраз пераселеныя палякі атруцілі ў студнях ваду, ад чаго пайшла па горадзе страшэнная зараза. Натоп даў веры гэтай плётцы і рыхтаваўся да расправы. Разважны мясцовы губернатар Цюфаеў, стараючыся пазбегнуць пагромаў, загадаў, каб усе прыезджыя палякі былі арыштаваны і пасаджаны ў турму. Сярод арыштаваных быў і Ян Чачот. Калі толькі эпідэмія ў горадзе пагасла і натоп супакоіўся ды страціў агрэсіўнасць, губернатар загадаў не толькі выпусціць усіх арыштантаў, але, імкнучыся да маральнай кампенсацыі, запрапанаваў ім усім добрыя пасады. Я. Чачот арымаў пасаду сакратара Бярэзінскага канала з сядзібай у Лепелі, якім кіраваў сын губернатара. Такім чынам узнікла магчымасць вярнуцца на родную Беларусь. Польскі даследчык Чэслаў Янкоўскі, характарызуючы дзейнасць Я. Чачота на пасадзе сакратара Бярэзінскага канала, пісаў: “Новы сакратар пачаў салідна выконваць свае абавязкі. Галоўны кіраўнік інжынераў дарог і камунікацый граф Толь, прыехаўшы ў 1833 г. у Лепель, сутыкнуўся ва ўстанове з узорным парадкам. Пасля гэтага даручыў ён Я. Чачоту апрацоўку статута для ўсёй навігацыі па Бярэзінскім канале. Я. Чачот бліскача выканаў даручанае заданне. Граф Толь падзякаваў яму афіцыйна і адуцячыў дазвалам вярнуцца на родную Навагрудчыну, куды будучы пісьменнік пераехаў у 1841 або ў 1842 г.”¹.

Пасяліўшыся ў маёнтку Храптовічаў, Я. Чачот на працягу параўнальна кароткага часу ідэальна ўпарадкаваў бібліятэку, пры нагодзе значна паглыбляючы свае веды ў галіне народнага ведаўства і фалькларыстыкі.

На працягу свайго кароткага жыцця, бо пражыў ён усяго 47 гадоў, Я. Чачот клапаціўся заўсёды пра тое, каб яго погляды ды ідэі заставаліся ў поўнай згодзе з яго ўчынкамі. Такім чынам, ён паслядоўна рэалізаваў сваю ўласную думку аб адзінстве помыслаў і дзеянняў. Пра гэта пісьменнік выказаўся так: “Мала гаварыць пра станоўчыя якасці чалавека і вучыць яго;

¹ Jankowski Czeslaw. Czeczot i Zan w Leplu. Warszawa, 1899. S. 36–37.

трэба самому даваць ва ўсім прыклад у паводзінах. Бо нішто так не схіляе да ліхога людскія сэрцы і розум, як благія ўчынкі тых, хто воляй лёсу закліканы вучыць просты люд і паляпшаць разбэшчаны свет, хто на словах прапаведвае дабрачыннасць, а ў жыцці заграз у распусце”².

На працягу ўсяго свайго жыцця Я. Чачот стараўся быць найперш грамадзянінам, карысным для людзей і для краіны. Свае погляды на гэтую справу арыгінальна і глыбока выклаў ён у згаданай праграме пад загалоўкам “Думкі для ніжэйшага класа”. Прывядзём тут 8, 9 і 10 пункты гэтага істотнага дакумента:

“8) Той, хто прысвячае сваю працу — фізічную ці разумовую свайму краю, усё робіць для яго добра, з’яўляецца адначасова карысным грамадству чалавекам і паважаным грамадзянінам. Адсюль вынікае, што гэтак жа, як да веравызнанняў, заўсёды павінна быць цяжкім да працоўнага класа, рамеснікаў ці прадстаўнікоў любой іншай працы. Трэба быць неталерантным толькі да гультаёў, якіх мы павінны схіляць да працы.

9) Асвета краю — найважнейшая спружына яго шчасця. Асвета пашыраецца праз павялічэнне кола тых, хто ўмее чытаць: таму трэба засноўваць школы, падтрымліваць навуковыя ўстановы, заахвочваць тых, хто пасылае дзяцей і моладзь у школы і ва ўніверсітэт, пашыраць чытанне карысных кніг, раздаваць іх у школе ў якасці прэміі, дапамагаць тым, хто хоча вучыцца, падтрымліваць мастацтва, рамёствы, засноўваць і развіваць фабрыкі, асабліва паперні, суконныя і ткацкія фабрыкі, што найлегчэй можна ажыццявіць у краі.

10) Ва ўніверсітэце яшчэ вельмі многія без ніякіх вынікаў прысвячаюць сябе прыродазнаўчым і матэматычным навукам, у той час як так патрэбныя чыноўнікам і грамадзянам навукі права і адміністрацыі ляжаць у нас цаліной. Тых, што не маюць такіх здольнасцей, каб, працуючы над фізікай ці матэматыкай, маглі прынесці карысць навуцы і краю, і тых, што не прысвячаюць усё сваё жыццё гэтым навукам, а вучаюць іх толькі для таго, каб набыць званне, трэба адгаварыць ад гэтага адзінага іх імкнення і схіліць да вывучэння права, палітычнай эканоміі, гісторыі, урэшце аграноміі, на якую, не пакідаючы ўпарта вучаць свае прадметы, маюць найбольшае права і якой як жыхары аграрнага краю хутчэй за ўсё павінны сябе прысвячаць”³.

З прыведзенай цытаты вынікае, што лепшую будучыню роднай краіны бачыў Я. Чачот перш за ўсё ў шырокай адукаванасці, якая агорне ўсе грамадскія класы, у тым ліку і клас сялянскі. Па сутнасці, выказаныя фалькларыстам ідэі маюць больш пазітывістычны, чым рамантычны, характар. Па-

² Цыт. па кн.: Цвірка К. Ян Чачот. Навагрудскі замак. Мн., 1987. С. 163.

³ Тамсама. С. 162–163.

зітывістычная схільнасць праявілася тут у папулярызацыі прынцыпу асветы для ўсіх, у ідэі служэння чалавечай індывідуальнасці, чалавечай асобы грамадству, у ідэі прагматызму, у ідэі мадэрнізацыі апрацоўкі зямлі і адміністрацыйнай сістэмы.

Падобныя схільнасці акрэслілі таксама праграмны артыкул паэта пад загалоўкам “Думкі, якія павінен пашыраць вышэйшы клас”. Многія з прынцыпаў, выказаных Я. Чачотам болей як сто гадоў назад, да сёння не страцілі сваёй актуальнасці і важнасці. Яшчэ раз прыгледзімся да павучанняў Чачота:

“1) Грамадскае шчасце залежыць як ад добрых грамадзян, такі ад добрага ўрада.

2) Не могуць быць добрымі грамадзяне там, дзе кепскі ўрад, і не можа быць кепскага ўрада там, дзе большасць — добрыя грамадзяне.

3) Найлепшы ўрад будзе там, дзе ўсё робіцца згодна з пажаданнямі народа, а не з волі, капрызу і сілы адзінкі”⁴.

У многіх месцах сваіх публіцыстычных выказванняў і ў паэтычнай творчасці Я. Чачот закранаў рэлігійныя пытанні. З яго сцвярджэнняў адназначна вынікае, што быў ён чалавекам глыбока веруючым, аднак чужым быў яму ўсялякі дагматызм, а тым болей фанатызм. Я. Чачот выразна аддзяляў, а часта нават супрацьпастаўляў аўтарытэт веры ў Бога аўтарытэту святароў і духоўных асоб. Быў ён перад усім праціўнікам мяшаннага рэлігіі з палітыкай, а тым болей выкарыстоўвання яе ў канфліктах і войнах паміж рознымі народамі. У 8 пункце “Думак, якія павінен пашыраць вышэйшы клас”, Я. Чачот напісаў наступнае;

“8) Рэлігія, якой так павольна паддаюцца простыя сэрцы, мае тое няшчасце, што вельмі часта з’яўляецца страшнай зброяй фанатызму і ўціску, пад яе маскай поруч ідуць аслепленыя чаканымі прыбыткамі чалавеканавіснікі, каб адурманьваць і знявольваць легкаверных і цёмных мужыкоў”⁵.

Яшчэ больш рэзкае асуджэнне некаторых духоўнікаў выступае ў 8 пункце чачотаўскіх “Думак”:

“8) Духоўніку, які лічыць, што, выйшаўшы за брамку, ён ужо аказваецца не на свеце, а выракшыся прыемнасці быць мужам і бацькам, думае, што ён ужо не грамадзянін зямлі, а жыхар нейкага паднябесся, адкуль можна кідаць кулі на разбэшчаны свет, на асвету, філасофію, трэба далікатна напамніць, што ён жыве на зямлі, што са светам сувязей не парваў, корміцца хлебам, які дае зямля і праца суайчыннікаў, і што задача яго не замахвацца на асвету і філасофію, не ведаючы, што яны такое, а пашыраць святло навук, каб не сляпых, а адукаваных схіляць хутчэй да чыстай маралі і рэлігіі, у той жа час трэба патроху выступаць супраць бясшлюбнасці духоўнікаў,

⁴ Цыт. па кн.: Цвірка К. Ян Чачот. Навагрудскі замак. С. 164.

⁵ Тамсама.

якая з'яўляецца найгалоўнейшай прычынай непрыстойнасці, эгаізму і варожасці да свету”⁶.

Я. Чачот быў перакананы, што паншчынны прыгон скоўвае і знявольвае краіну, абмяжоўвае людзей, перашкаджае ініцыятыве, дзейнасці і мысленню. І хаця кіруючыся высакароднасцю, марыў ён аб тым, каб паміж панамі і прыгоннымі сялянамі выступалі такія адносінны, якія праяўляюцца ў добрых сем'ях паміж бацькамі і дзецьмі, то ўсё ж, мабыць, у глыбіні душы сам не верыў у рэальнасць такой ідылічнай рэчаіснасці. Згэтуль вынікала яго досыць катэгарычнае патрабаванне ліквідацыі прыгону, выяўленае ў 10 пункце “Думак, якія павінен пашыраць вышэйшы клас”:

“10) Ні асвета краю ці земляробства не могуць больш хуткімі крокамі рухацца наперад, пакуль не будзе ліквідавана заняўдбаная, заізмшэлая на працягу вякоў, аброслая забабонамі перашкода — няволя сялян, якая пярэчыць законам прыроды, цвярозаму розуму і нават чыстым эканамічным разлікам ды выклікае сорам у сэрцах людзей”⁷.

У рэцэнзіі на твор А. Міцкевіча “Курганок Марылі” Я. Чачот заняўся пытаннем захавання народнай абраднасці і фальклору, у якіх убачыў праяву духоўнага багацця беларускага люду. Між іншым ён напісаў:

“Ёсць недзе ў “Tygodniku Wilienskiem” апісанне вясельных звычайў на Міншчыне з песнямі, якія спяваліся на вяселлі. І само апісанне, і песні надзвычай цікавыя. Калі б усе такія ўрачыстасці не прайшлі міма вока цікаўнага, улюбёнага ў свой край, сваіх сялян назіральніка, быў бы гэта прыгожы помнік фантазіі і выдумкі мясцовых жыхароў, якія не настройваюцца на лацінскі ці на французскі тон. Спявалі і дзейнічалі, як ім самім марылася. Такіх урачыстасцей ёсць шмат, напр., Купала, свята, якое невядома чаму забараняецца сёння аканомамі, якія баяцца, каб яно не выклікала пажару ў вёсцы, у прыгожую пару і прыгожая рамантычная ўрачыстасць, Дзяды, Каляды, Вялікдзень, Шчодры вечар, Зажынкi, Дажынкi, Раса на святога Юлія. Усё гэта праходзіць з пэўнымі цырымоніямі і кантатамі. Мясцовыя песенькі ў Навагрудскай старане, прынамсі тыя, якія мне вядомыя, амаль заўсёды пачынаюцца з параўнання. Заўсёды іх ажыўляе пачуццё кахання, часта ёсць у іх і мараль. Так, напр., ляціць сокал за якойсьці птушачкай, здаецца, за чайкай, і кліча яе, а яна адказвае: “Я ўбога, я не твая, шукай ты багатай, як сам”, а з гэтага параўнання пераход да дзяўчыны, якая свайму залётніку адказвае: “Я ўбога, я не твая, шукай ты багатай, як сам”. Або прыклад з мараллю. Матка там і цётка выпраўляюць свайго сына ў залётны і кажуць: “Убачыш там тры дзяўчыны, адну ў золаце, другую ў аксаміце, трэцюю ў розуме: не бяры ні той у золаце, ні той у аксаміце, але тую, што

⁶ Цыт. па кн.: Цвірка К. Ян Чачот. Навагрудскі замак. С. 164.

⁷ Тамсама. С. 165.

ў розуме, бо золата і аксаміт могуць быць страчаны, розум жа самае трывалае багацце”. Такія разумныя і прыгожыя думкі сустракаюцца ў песнях вельмі часта. Словам, вельмі варта, каб заняліся ў нас збіраннем гэтых помнікаў сапраўднай народнай літаратуры”⁸.

Усё, што дагэтуль было сказана, адносілася да карціны беларускага краю. Зараз пяройдзем да тых публікацый, якія былі галоўным чынам звязаны з беларускім характарам.

Чачот быў шчыра захоплены псіхалогіяй і паводзінамі беларусаў. З гэтага аднак не вынікае, што не бачыў ён беларускіх заганаў, якія паказваў у адмоўным асвятленні, як у публіцыстыцы, так і ў паэзіі. Аднак у Чачота-вых ацэнках беларускага характару рашуча дамінавала пазітыўнае над нэга-тыўным.

Ва ўступе да першага тома “Сялянскіх песень з-над Нёмана” Я. Чачот сфармуляваў свой выключна прыхільны погляд на беларусаў. “Сяляне нашы, — пісаў ён, — люд добры, лагодны, працавіты, пачцівы. З імі мы можам быць шчаслівыя, узбагачаючы іх за высілак іх рук нашым розумам і асветай, мы можам памножыць усеагульнае дабро.

Не думайце, што мы не можам ад іх чаму-небудзь навучыцца. Мы многаму навучымся з пазнання, зпазнаючыся з іх станавішчам і характарам; знойдзем у іх паданні, казкі, былі, самае багаатае будзе жніво песень, якія дадуць магчымасць пазнаць іх тонкія, прыгожыя, нават далікатныя, глыбокія пачуцці. Не думайце, што толькі кожны горад ці правінцыя маюць свайго вучонага ці спевака; мы ўбачым, што свайго не вучонага, але душэўнага і сардэчнага спевака мае амаль кожная вёска.

Шчыра палюбіўшы з гадоў маленства нашых мілых сялян, я прагну падкрэсліць доказ маёй да іх прывязанасці.

Доказ гэты — пераклад і перайманне сялянскіх песень, якія спяваюць над берагамі Нёмана ў аколіцах Беліцы.

Не ўсюды я вельмі трымаўся арыгінала, некаторыя ж аднак перакладзены даслоўна, іншыя больш-менш прыблізна пададзены ў перакладзе”⁹.

Характарызуючы свае намеры ў адносінах да публікацыі збору беларускіх песень, Я. Чачот напісаў: “У будучым, калі збор песень павялічыцца, я выдам іх разам з тэкстам арыгінала. Як бы я быў шчаслівы, калі б гэтыя песні былі выкарыстаны ў нас на святкаванні Дажынак, Купалы, павялічлі тую ўзаемную прыхільнасць пана і селяніна, ад якой так многа залежыць”¹⁰.

⁸ Чачот Я. Рэцэнзія на твор Адама Міцкевіча “Курганок Марылі” // Цвірка К. Ян Чачот. Навагрудскі замак. С. 169–170.

⁹ Czeczot J. Piosenki wieśniacze znad Niemna. Wilno, 1837. S. 1.

¹⁰ Чачот Я. Сялянскія песні з-над Дзвіны. Вільня, 1840 // Цвірка К. Ян Чачот. Навагрудскі замак. С. 174.

Мы ўжо казалі, што Я. Чачот бачыў у беларускім селяніне не толькі добрае, але і злое, і бадай першае месца сярод злых звычак займала, у ра-
зумыні фалькларыста, п'янства.

Якраз на гэтую адмоўную схільнасць беларуса звярнуў ён увагу ва ўступе да трэцяга тома “Сялянскіх песень”, які выйшаў у Вільні ў 1840 г. “Гэ-
тыя так мілыя і го ज्या майму сэрцу вобразы, — напісаў Чачот, — я прыму-
шаны прыцягнуць тым, што звярну смутную ўвагу на становішча аўтараў і
аўтарак вясковых песень. Як з наднёманскіх песень, гэтак і з наддзвінскіх
я дазволіў сабе апусціць няшчасную гарэлку і замяніць яе на мёд і піва,
якія сялянам сёння амаль невядомыя. Гарэлка гэта згуба для нашых сялян.

...Баліць сэрца, бачачы нешматлікі і самы працавіты клас грамадства, да-
ведзены да такой вялікай бяды, да якой больш за ўсё прычынілася п'янства.

Адпрацаваўшы цэлы тыдзень, часта на адным хлебе з мякінай, ідзе
ў нядзелю гаспадар, а бывае і гаспадыня, несучы туды рэшткі свайго на-
бытку. Празмерна ўжыўшы гарэлкі, дзень і два хварэе, а потым зноў п'е да
так званага пахмелля. Якое можа быць здароўе, які парадак у хаце? Усё гэта
вельмі адмоўна адбіваецца на скуры твару, на працягласці жыцця і разумо-
вых здольнасцей людзей. Гарэлку часта лічаць лякарствам ад усіх хвароб,
а бацька і маці, якія звычайна дзеляцца з дзяццямі ўсім найлепшым і най-
смачнейшым, спойваюць малых дзяцей гарэлкай, перадаючы ім сваю хва-
раблівую схільнасць да гэтага пітва”¹¹.

Схільнасць да п'янства ў сялян Я. Чачот трактаваў несумненна як га-
лоўную загану ў беларускім характары, галоўную, але не адзіную. Апрача
яе паэт асуджаў такія заганы, як лянота, абьякавыя адносіны да асветы,
бязбожніцтва, неахайнасць, схільнасць да сварак і нягоды як у сям'і, так і
ў суседскіх адносінах.

Нягледзячы на ўсё гэта, Я. Чачот быў, па сутнасці, чалавекам закахан-
ным у беларускага селяніна і сваё шчырае захапленне праявіў перад усім у
зборы і публікацыі каля тысячы беларускіх песень, якія лічыў прайвай вя-
лікага духоўнага багацця і непаўторнай арыгінальнай каштоўнасці.

Святлана Словік (Гродна, Беларусь)

З ГІСТОРЫІ СЯДЗІБ СЯМ'І ДАМЕЙКАЎ ПА МАТЭРЫЯЛАХ ГРОДЗЕНСКАГА НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА

Пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг. па Беларусі, у тым ліку і па
Навагрудчыне, хваляй пракаціліся масавыя арышты паўстанцаў і адзін за
адным выдаваліся секвестры на іх маёмасць. Усе тыя, хто са зброяй у ру-

¹¹ Цыт. па кн.: Цвірка К. Ян Чачот. Навагрудскі замак. С. 169–170.

ках абараняў сваю айчыну і свой дом, сядзібу, фальварак, былі прызнаны “мятежнікамі”, а ўсю рухомасць і нерухомасць вымушаны былі аддаваць дзяржаўнай казне.

Секвестрам маёнткаў у Гродзенскай губерні займаліся: Дэпартамент дзяржаўнай маёмасці, Гродзенская казённая палата і Гродзенская Ліквідацыйная камісія. У Нацыянальным гістарычным архіве г. Гродна знаходзяцца дзесяткі спраў “О конфискации имений за участие в мятеже 1830/31 гг.”¹. Гэтыя справы прыцягваюць да сябе ўвагу даследчыка не толькі тым, што там ёсць падрабязныя рээстры маёмасці, але тым, што на старонках гэтых матэрыялаў ідзе актыўная барацьба сваякоў паўстанцаў за ўратаванне дома. У жыцці таго часу, поўнага страху, небяспекі, дом стаў вялікай каштоўнасцю і выконваў шмат функцый у жыцці аднаго чалавека, цэлай сям’і і нават цэлага народа. Дом зберагаў этнічныя і сямейныя каштоўнасці, памяць аб продках, мову, традыцыі, рэлігію, выхоўваў дзяцей. У свядомасці чалавека таго часу дом быў непарыўна звязаны з сям’ёй, айчынай, народам. Сямейнае гняздо, дзе, можа быць, выхоўвалася не адно пакаленне, на вачах блізкіх і родных паўстанцаў гінула, адыходзіла назаўсёды. Таму сям’і барацьбітоў за волю нярэдка ішлі на розныя падманы, падробку дакументаў, каб толькі захаваць за сабой сядзібу, фальварак, дом.

Па Навагрудскаму павету сустракаюцца знаёмыя нам тапонімы: маёнтак Лоўчыцы Крычынскага², Санкаўшчына Тарасевіча³, Зубкава і Чамброва Язерскіх⁴.

Не абышоў гэты трагічны час і сям’ю аднаго з бліжэйшых сяброў Адама Міцкевіча — Ігнація Дамейку, вядомага ў будучым вучонага, асветніка. У Гродзенскім архіве захоўваецца справа “О конфискации им. Жибуртовщина Слонимского уезда, имени Сачивка Новогрудского уезда за участие помещиков Домейков Игнатия, Адама, Казимира в восстании 1830/31 гг.”⁵. І хоць у загалоўку справы ўзгадваюцца толькі два маёнткі, першапачаткова пагроза секвестра павісла яшчэ і над маёмасцю ў Малых і Вялікіх Медзвядках і над Заполлем.

На родныя для сям’і Дамейкаў М. і В. Медзвядкі, дзе нарадзілася і выхавалася пяцёра дзяцей Караліны з дому Анцутаў і Іпаліта Дамейкі, секвестр быў накладзены 17 чэрвеня 1831 г.⁶. Адказным за прыняцце ў казну маёмасці быў прадстаўнік Гродзенскай казённай палаты чыноўнік па асобых справах Рынг. І хоць, напэўна, родныя Ігнація рыхтаваліся да непры-

¹ Гродзенскі нацыянальны дзяржаўны архіў.

² ГрНГА, ф. 4, воп. 1, спр. 72.

³ ГрНГА, ф. 31, воп. 2, спр. 87.

⁴ ГрНГА, ф. 1, воп. 4, спр. 546.

⁵ ГрНГА, ф. 31, воп. 2, спр. 59.

⁶ Тамсама. С. 2.

емнасцей, але гэта вестка застае іх непадрыхтаванымі да супрацьстаяння бядзе. Будучы ў разгубленнасці, старэйшы сын Дамейкаў, Адам, дае чыноўніку Рынгу распіску ў тым, што “без малейшай утайкі укажет для опісання в казну всего вообще из принадлежащего в им. Недзвядкі Ігнаціо”⁷. Трэба адзначыць, што ўвогуле канфіскацыя маёмасці праходзіла вельмі марудна, напрыклад, справа Дамейкаў цягнулася 8 гадоў. Але гэта было вельмі выгадна для пацярпелых, якія за гэты азначаны час маглі добра падрыхтавацца да вяртання свайго маёнтка. Хутчэй за усё, Адам добра прадумаў сітуацыю і пачаў праўдай і няпраўдай адстойваць маёмасць у М. і В. Медзвядках. Ён адмаўляецца ад раней напісанай распіскі і падае прашэнне на імя Рынга ад сябе і ад брата Казіміра⁸. Адам піша, што перад смерцю бацька падзяліў маёмасць паміж дзецьмі: Адаму — В. Медзвядка, Казіміру — М. Медзвядка. Ігнацій, які сам, адмовіўшыся ад сваёй часткі у Медзвядках, узяў сабе толькі прыгонных сялян: Лукаша Лісоўскага, Грышку Драздовіча, Вікенція Раманенку⁹. Да свайго прашэння Адам дадае яшчэ 2 дакументы, якія засведчаны у Навагрудскім павятовым судзе (першы — 19 сакавіка, другі — 14 красавіка 1827 г.) аб тым, што Ігнацій сапраўды адмаўляецца ад сваёй долі у м. М. і В. Медзвядках¹⁰. Але Рынг з недаверам ставіцца да прашэння Адама і звяртаецца ў Навагрудскі земскі суд.

Суд азнаёміў Рынга з двума спіскамі маёнткаў Навагрудскага павета. У першы спіс трапілі тыя маёнткі, якія падлягалі секвестру, а ў другі — якія не падлягалі. Якое было здзіўленне Рынга, калі насуперак пастанове Дэпартаменту дзяржамаёмасці, М. і В. Медзвядкі трапілі ў другі спіс. Рынг не звяртае ўвагі на пастанову, нават не дачакаўшыся прадстаўніка ад ніжняга земскага суда Навагрудскага павета, едзе ў Медзвядкі і пачынае сам рабіць вопіс маёмасці. У гэты час прыязджае Адам, і паміж імі разгараецца спрэчка. Дамейка-старэйшы амаль сілай забараняе рабіць вопіс чыноўніку. Свае паводзіны Адам аргументуе наяўнасцю дакументаў, якія падцвярджаюць, што Ігнацій не мае дачынення да маёнтка, на адсутнасць брата Казіміра, які таксама валодае сядзібай, а таксама на адсутнасць прадстаўнікоў земскага суда Навагрудскага павета, “которым только себя считает подчиненным, сомневается в праве обязательного удовлетворения требований Ринга”¹¹. Абураны чыноўнік ад’язджае ў Гродна, у чарговы раз не зрабіўшы рээстра Медзвядак. Паміж Рынгам і Навагрудскім земскім судом цягнецца доўгая перапіска, дзе прадстаўнік Гродзенскай казённай палаты беспаспяхова спрабуе высветліць прыналежнасць Ігнація да Медзвядак. У студзені

⁷ ГрНГА, ф. 31, воп. 2, спр. 59, с. 7.

⁸ Тамсама. С. 9.

⁹ Тамсама. С. 8.

¹⁰ Тамсама. С. 10.

¹¹ Тамсама.

1833 г. суд Навагрудскага павета паведамляе аб тым, што секвестру падлягае фальварак Сачыўка. Толькі ў заключэнні пастановы, вельмі неканкрэтна і асцярожна гаворыцца: “...а по отношению к фольварку Недзвядки, по изложенным выше обстоятельствам, представитъ руководствоваться чиновнику изданных по сему предмету от казенной палаты наставлениям”¹². Але канчатковага рашэння не было. Навагрудскі ніжні земскі суд усяляк стараўся ўхіліцца ад справы з Медзвядкамі. Чыноўнік праяўляў зайздросную ўпартасць. У снежні 1838 г. з маёнтка Дарава Навагрудскага павета у рапарце Рынг паведамляе Гродзенскай казёнай палаце, што “окончив прием в казну им. Дарево ... отправляюсь к приему им. Недзвядки”¹³. Па невядомых прычынах рэстр зноў не быў зроблены. А ўжо 7 красавіка 1839 г. Гродзенскае губернскае праўленне падае пісьмовую інфармацыю ў Гродзенскую казённую палату аб тым, што “необходимо принять в казну пятеро крестьян с им. Недзвядки и для описания им. Сачивка командировать Ринга”¹⁴. Працяглая барацьба сям’і Дамейкаў за Медзвядкі, у якой асаблівай актыўнасцю вызначыўся Адам, скончылася паспяхова.

Як жа выглядалі М. і В. Медзвядкі? Геаграфічны слоўнік Польскага Каралеўства за 1886 г. дае нам некаторыя звесткі. Медзвядкі складалі дзве вёскі і фальварак над ракой Ушай, у бязлеснай мясцовасці, узгорыстай і досыць маляўнічай. Вялікая Медзвядка мела 81 двор, напалову уніяцкую царкву фундацыі Яблонскіх, М. Медзвядка — 13 двароў¹⁵.

Больш падрабязнае апісанне зроблена Гродзенскім губернскім прадавіцелем шляхты ў 1835 г. Па апісанню гаспадаркі бачна, што гэта была досыць багатая сядзіба. Гаспадарчыя пабудовы былі тыповымі для шляхецкага двара: 8 хлявоў, некалькі гумнаў, вінакурня, сушня, ветраны млын, дзве карчмы, якія прыносілі 100 р. серабром гадовага даходу. А ўвесь фальварак прыносіў даходу 5500 р. асігнацыямі¹⁶. У Вялікай Медзвядцы знаходзілася драўляная сядзіба на каменным фундаменце а дзевяці пакоях. А таксама яшчэ два дамы: для аکانома з чатырох пакояў і ключніцы з пяці. Усе дамы былі крытыя гонтам¹⁷. У Малой Медзвядцы таксама быў дом на чатыры пакоі, крыты саломай і амаль у два равы меншы за першую сядзібу. І калі для Медзвядак барацьба з ліквідацыяй скончылася досыць паспяхова, то з фальваркам Сачыўка было горш.

Першапачаткова фальварак Сачыўка належаў роднаму брату Караліны — Станіславу Анцуту. Пасля яго смерці маёнтак і гаспадарку прыняла

¹² ГрНГА, ф. 31, воп. 2, спр. 59, с. 16.

¹³ Тамсама. С. 34.

¹⁴ Тамсама. С. 48.

¹⁵ Słownik Geograficzny Królestwa polskiego. Warszawa, 1886. T. 7. S. 66.

¹⁶ ГрНГА, ф. 1, воп. 10, спр. 1591, с. 127.

¹⁷ Тамсама. С. 128.

сястра. Разам з сваімі сынамі, Адамам, Ігнаціем і Казімірам, з'яўлялася ўладальніцай фальварка з 61 душой мужчынскага полу. Гэта было засведчана 19 сакавіка 1821 г. у Навагрудскім судзе (дакумент за нумарам 146)¹⁸. Па заключэнню Навагрудскага суда частка Сачыўкі павінна была быць забрана ў казну. Зноў у справу ўмешваецца Адам. Ён хадайнічае перад Гродзенскай казённай палатай аб тым, каб фальварак застаўся ў закладным валоданні сяцёр Ігнація Дамейкі. Маёнтак быў атрыманы ад дзядзькі з вялікімі даўгамі. Адам аддаў фальварак сёстрам Марыі (па мужу Урублеўскай) і Антаніне (па мужу Язерскай) у арэнду. 17 красавіка 1839 г. Рынг піша рапарт з фальварка Сачыўка, дзе паведамляе, што “по сие число уже успел привести в известность: число душ, угодий, строений, повинностей, крестьян. Однако делал это сам, без содействия заседателя нижнего земского суда Новогрудского уезда”¹⁹. Па рэестру гаспадарка Сачыўкі выглядала прыкладна, як і двор ў Медзвядках. Па колькасці гаспадарчых пабудоў яна адставала ад апошняй. Але было тут прыгожае возера і кузня. Дом быў аднапавярховы на каменным фундаменце, крыты гонтам, меў сем пакояў. У яшчэ трох драўляных пабудовах размяшчаліся кухня, пякарня і пральня. Належалі да фальварка яшчэ дзве вёскі і грэка-уніяцкая капліца²⁰. Разам з хатняй жывёлай, якой было на той час у гаспадарцы 158 галоў, усё было ацэнена Рынгам у 575 р. серабром гадавога даходу. Ігнацію Дамейку належала выплаціць трэцюю частку даходу — 191 р. 89 к. серабром. Плаціць за брата абавязваюць Адама: “...то сонаследник Адам Домейко, в управлении коего оставлено имение, обязан подпискою вносить в казну третью часть означенного дохода”²¹.

Як бачна, фальварак не быў секвестраваны. Чыноўнікі пайшлі на ўступкі Адаму, абавязаўшы яго плаціць трэцюю частку даходу.

Што датычыць маёнткаў Заполле і Жыбуртоўшчына, то належалі яны роднаму дзядзьку Ігнація, аб чым сведчаць купчыя за 1817 і 1819 гг. Ігнацій Казімір Дамейка меў агранамічную адукацыю і перадаў свайму пляменніку любоў да зямлі, уменне гаспадарыць на ёй. Ігнацій быў частым госцем старэйшага цэзкі. Пасля працэсу над філарэтамі і філаматамі Ігнацій быў сасланы ў Заполле пад нагляд паліцыі. Там яго і застаюць лістападаўскія падзеі. Адразу пасля паўстання, у 1832 г., Гродзенская казённая палата прапанавала “изъять в казенное ведомство” Жыбуртоўшчыну з 186 душами мужчынскага полу і Заполле з 44 д. м. п.²² і прадставіць Дэпартаменту дзяржмаёмасці апісанне дадзеных маёнткаў. Тут ужо дзядзька Ігнація вя-

¹⁸ ГрНГА, ф. 31, воп. 2, спр. 59, с. 35.

¹⁹ Тамсама. С. 87.

²⁰ Тамсама. С. 60.

²¹ Тамсама.

²² Тамсама. С. 118.

дзе актыўную перапіску з чыноўнікамі і літаральна закідвае іх паперамі і дакументамі.

Чыноўнік Рынг уважліва правяраў усе дакументы, якія датычыліся маёнткаў Заполле і Жыбуртоўшчына і дачыненне да іх Ігнація Дамейкі. 25 лютага 1834 г. Рынг даносіць, што “вследствии предписания Департамента государственного имущества доношу, что им. Жирбуртовщина и Заполье не принадлежат Игнатию Дамейко”²³.

Сам дзядзька ў адным з дакументаў азначае, што “племянник мой Игнатий с 1828 г. три года жительствовавал в фольварке Заполье и от моего имени управлял там. В имении Заполье по нем остались книги, гардероб и белье, которые командированный из Гродненской казенной палаты Задунайский переписал”²⁴.

У рээстры Задунайскага цікавасць выклікае бібліятэка Ігнація. Усяго 178 кніг на лацінскай, французкай, нямецкай, англійскай і польскай мовах²⁵. Больш за ўсё было кніг на французкай мове — 80 шт. Кнігі былі высланы ў Гродна, ацэнены на суму 41 р. 95 коп.

Асабістых рэчаў Ігнація у м. Заполле было няшмат: некалькі кашуль хатняга палатна і галандскай вытворчасці, муідзір, фракі, плашч, бараняе чорнае футра, пакрытае суконнай накідкай, капялюш, суконныя шапкі з брылём²⁶.

Другі маёнтак дзядзькі — Жыбуртоўшчына з 186 душ м. п. увогуле не пацярпеў ад секвестра. Гэта быў драўляны дом, а да фальварка належалі яшчэ 5 вёсак.

Такім чынам, сям’я Дамейкаў захавала за сабой права валодання ўсімі маёнткамі, шкада толькі, што сам Ігнацій ужо не мог прыехаць да свайго дома. Яшчэ адна “птешка” пакінула гняздо назаўсёды. Унутраны неспакой, туга і смутак па сваіх родных, блізкіх людзях, па сваёй зямлі не пакідалі нашага слаўнага земляка ўсё жыццё. У лісце, якое Ігнацій даслаў у 1834 г. Станіславу Лясковічу з Парыжа, ён піша: “О, як я быў бы рады кожнаму з вас сказаць хоць слоўца. Але скажу толькі адно, што не маю нічога на свеце даражэйшага за сваю радзіму”²⁷.

²³ ГрНГА, ф. 31, воп. 2, спр. 59, с. 95.

²⁴ Тамсама. С. 128.

²⁵ Тамсама. С. 110.

²⁶ Тамсама. С. 109.

²⁷ ГрНГА, ф. 1, воп. 27, спр. 523, с. 11.

**ІГНАТ ДАМЕЙКА — СЯБРА АДАМА МІЦКЕВІЧА,
РОДАМ З МЕДЗВЯДКІ**

1

Медзвядка ў цяперашнім Карэліцкім раёне была месцам, дзе на пачатку XIX ст. Ігнат Дамейка (1802–1889) правёў сваё дзяцінства¹. Яго дзядзька Юзаф Дамейка, былы студэнт Саксонскай горнай акадэміі, прывабна расказваў яму пра замежныя вандроўкі і цікавую навуку, якая называлася геалогіяй. Ігнат быў надзвычай здольным хлопчыкам. Сям’я выбрала яму школу манахаў-піяраў у Шчучыне. Пасля чатырохгадовага навучання там, у 1816 г., ён паспяхова яе скончыў. Сярод вучняў выдзяляўся стараннасцю і праяўляў цікаваць да дакладных навук, асабліва хіміі. Таму сваю адукацыю працягваў на матэматычна-прыродазнаўчым факультэце ў Віленскім універсітэце. Меў тады няпоўных пятнаццаць гадоў. Пасля першага года навучання стаў кандыдатам філасофіі. У 1820 г. атрымаў ступень магістра. Але міністэрства не зацвярджала ступень па фармальных прычынах. У 1822 г., пасля напісання новай навуковай працы і здачы экзаменаў, нарэшце атрымаў ступень магістра. Але гэта нічога не дало. У 1823 г. у Вільні была выкрыта тайная арганізацыя філарэтаў, актыўным членам якой быў і Дамейка. Пасля крапатлівага следства Камісіі Навасільцава большасць членаў таварыства (Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Тамаш Зан) былі асуджаны і высланы ў глыб Расіі. У Дамейкі адабралі дыплом, адначасова выслалі яго пад нагляд паліцыі ў сямейныя ўладанні. Да 1827 г. ён знаходзіцца ў Жыбуртоўшчыне, у другога дзядзькі, а пазней гаспадарыць у маёнтку Юзафа Дамейкі ў Заполлі пад Лідай. Амністыя прыйшла ў 1829 г. Працягваў шукаць працу ў вёсцы паводле атрыманай спецыяльнасці. Дапамагаў у вучобе іншым, вырабляў розныя гаспадарчыя прыстасаванні. Разам з ксяндзом Дыянізіям Хлявінскім пераклаў Каран для навагрудскіх татараў, але яго рукапіс затрымала цензура. Пераклад гэты ўбачыць свет пазней у Царстве Польскім, але ўжо пад іншым прозвішчам².

Знаходзячыся ў Жыбуртоўшчыне, а затым у Заполлі, Ігнат часта наведваў сеймікі. Акрамя таго, ананімна друкаваўся ў віленскай прэсе. Аказваў дапамогу высланым у Расію філарэтам, асабліва Адаму Міцкевічу.

¹ Падрабязней пра Дамейку гл. у кн.: Chafubińska A. Ignacy Domeyko i jego wkład do geografii Polski. Warszawa, 1969; Szejczerowa A. Ignacy Domeyko. Warszawa, 1975; Wojcik Z. Ignacy Domeyko: Litwa – Francja – Chile. Warszawa; Wrocław, 1995; Ян Чачот, Ігнат Дамейка — сябры і паплечнікі Адама Міцкевіча. Беларусіка=Albaruthenika 10. Мн., 1998.

² Параўн. Wójcik Z. J. Filomacki przekład Alkoranu dla Tatarów nowogródzkich // Literatura Ludowa. 1995. Nr 3. S. 15–28. Выдаўцы прыпісалі пераклад Яну Буцацкаму.

А яго афіцыйна апублікаваныя творы прадаваў у Навагрудку на вясенніх кантрактах.

Калі І. Дамейка ад’язджаў з Заполля, каб прыняць удзел у паўстанні 1831 г., удзячныя жыхары сардэчна праводзілі яго. Ён пакінуў пасля сябе толькі добрую памяць³. Недзе ў сярэдзіне года знаходзіўся ўжо ў лагеры для інтэрніраваных паўстанцаў у Прусіі, непадалёку ад Кёнігсберга. Вясной 1832 г. у Дрэздэне сустрэўся з А. Міцкевічам, тады ўжо эмігрантам. З таго часу аж да самага ад’езду Дамейкі ў 1838 г. у Чылі яны былі разам — спачатку ў Германіі, затым у Францыі. Міцкевіч у час напісання ў Парыжы “Пана Тадэвуша” карыстаўся шырокімі ведамі свайго сябра. Яго студэнцкую мянушку Жэгота аўтар меў намер увесці нават у загаловак паэмы. Пазней Міцкевіч змяніў свае планы, але ў змесце твора мы знаходзім прозвішча Дамейкі і назву яго любімай Медзвядкі. Рукапіс таксама павінен быў атрымаць сябра.

Сяброўства Адама Міцкевіча і Ігната Дамейкі — гэта матэрыял для асобнай захапляючай кнігі. Пазнаёміліся яны, будучы студэнтамі, недзе ў 1816 г. Жэгота тады быў яшчэ амаль дзіцём. Праз два гады яны ўжо актыўныя члены Таварыства філаматаў. Не выключана, што на канікулах разам ездзілі ў Туганавічы да Марылі Верашчака, якой Дамейка даводзіўся дваюрадным братам. У 1823–1824 гг. яны былі адначасова асуджаны і знаходзіліся ў Вільні ў базыліянскіх мурах, аб чым паэт пісаў у трэцяй частцы “Дзядоў”. Міцкевіч цаніў у сваім сябры жыццёвую мудрасць, яго веды і міралюбівы характар. Часта атрымліваў ад яго матэрыяльную дапамогу, якую Дамейка аказваў надзвычай далікатна. Міцкевіч перажываў, калі сябар не мог, як чужаземец, знайсці працу хіміка ў Парыжы, радаваўся, калі ў 1834 г. той распачаў навуку ў Парыжскім горным інстытуце, а ў 1837 г. атрымаў працу ў Эльзасе як горны інжынер. Міцкевіч выкарыстоўваў яго энцыклапедычныя веды ў час напісання “Польскай гісторыі”. Гэтую працу дапаўняе складзены Дамейкам “Геаграфічны атлас зямель былой Рэчы Паспалітай”. З пастаўленай задачай Дамейка справіўся, але карты і адпаведныя каментары да іх не былі апублікаваны.

З захаванай карэспандэнцыі сяброў 1837 г. вядома, што рэктар горнага інстытута пайнфармаваў Міцкевіча аб магчымасці Дамейкі ўладкавацца на пасадзе выкладчыка ў Чылі. Жэгота прыняў прапанову. У студзені 1838 г. Дамейка развітаўся з Міцкевічам і парыжскімі сябрамі. Вярнуўся ён у гэты горад толькі ў 1884 г. Тады яго сустрэла сям’я раней памерлага Паэта. І тут няма нічога дзіўнага, бо Дамейка быў хросным бацькам Марыі Міцкевіч і сябрам Уладзіслава Міцкевіча.

³ Падрабязней аб гэтым гл.: Вуйцік З. Ігнат Дамейка, або Памяць роднай Навагрудчыны // Ян Чачот, Ігнат Дамейка — сябры і паплечнікі Адама Міцкевіча. С. 70–80.

А. Міцкевіч ведаў, што Дамейка добра валодае пяром. Развітваючыся з сябрам у 1838 г., ён прасіў таго дасылаць свае ўражання з Амерыкі. Надасланую інфармацыю ў бяспечнай для адрасата і яго сям’і, якая заставалася на радзіме, форме змяшчаў у эмігранцкай прэсе. Па дакладна невядомых прычынах Міцкевіч пакінуў у рукапісе выдатна напісаны твор — апісанне чатырохмесячнага падарожжа праз Атлантычны акіян і Аргентыну ў Чылі. Аднак вядома, што Паэт меў намер працягваць напісанне “Пана Тадэвуша”. Можа, лёс сябра-выгнанніка павінен быў стаць зыходным матэрыялам для наступных частак шляхецкай паэмы?!

Менавіта пад уплывам Міцкевіча, а затым Антонія Эдварда Адынца Дамейка пачаў збіраць матэрыялы да апісання свайго жыцця, якое ўбачыла свет праз гады пад назвай “Мае падарожжы. Дзённік выгнанніка”⁴. Канчатковае афармленне працы адбылося ўжо ў Жыбуртоўшчыне ў 1884–1888 гг. Многія раздзелы яе напісаны ў літаратурных адносінах выдатна. А перш за ўсё гэта — важная крыніца па гісторыі Беларусі, Чылі, Францыі, Літвы, Германіі, Польшчы і Расіі.

Захавалася карэспандэнцыя сяброў за 1838–1855 гг., якая таксама мае вялікае пазнавальнае значэнне. Знаходзім там поўныя захаплення ацэнкі думак і дзейнасці Андрэя Тавянскага — містыка, які пераехаў з Ашмянскага павета ў Францыю. Раней Паэт меў намер нават пераехаць у Чылі разам з сям’ёй. Пазней старэўся атрымаць кафедру хіміі для Дамейкі ў Лазанскім універсітэце, дзе нейкі час працаваў сам. Аднак Дамейка не адгукнуўся на прапановы сябра вярнуцца ў Еўропу. Адаў перавагу спакойнай, грамадска-карыснай працы перад сваркамі парыжскіх эмігрантаў. У прарочую місію Тавянскага не верыў, пра што і напісаў Міцкевічу. У выніку Паэт парывае з Дамейкам. Пазней, калі карэспандэнцыя была адноўлена, Міцкевіч вінаваціць сябра, што той у 1849 г. прыняў ахвяраванае яму чылійскае грамадзянства, а ў 1852 г. узяў шлюб з чылійкай. Інтуітыўна ён адчуваў, што Дамейка ў Еўропу вернецца не хутка. Зрэшты, ён нават дакладна не ўяўляў, кім быў яго сябра для маладой паўднёва-амерыканскай рэспублікі. Грамадзянства гэтай дзяржавы той заслугоўваў больш, чым хто-небудзь з чужаземцаў, якія аселі на ўзбярэжжы Ціхага акіяна.

3

Партрэт Адама Міцкевіча да сёняшняга дня вісіць на сцяне ў кабінцеце ў доме Дамейкаў у чылійскім Сант’яга. Захоўваюцца там і іншыя памятныя рэчы з перыяду сумеснага знаходжання ў эміграцыі ў Дрэздэне і Парыжы. Гэтыя дарагія сэрцу Дамейкі рэчы дапамагалі яму перажыць псіха-

⁴ Дзённіка Дамейка не скончыў. Ён быў выдадзены ў Врославе ў 1962–1963 гг. пад рэдакцыяй Э.-Г. Няцёвай.

лагічна крызісныя моманты ў яго жыцці, як, напрыклад, у час працы ў Ля Сэрэне, дзе адзінай мовай, якой карыстаўся там, была іспанская.

Кантракт на настаўніцкую працу ў калегіуме ў Ля Сэрэне (правінцыя Какімба) Дамейка падпісаў на шэсць гадоў. У 1844 г., значыць, ён мог вярнуцца ў Еўропу з заробленымі сродкамі, якія дазволілі б яму бязбедна пра жыць у эміграцыі з сябрамі некалькі гадоў. Аднак Дамейка вырашыў застацца ў Амерыцы яшчэ на нейкі час, бо хацеў перадаць кафедру сваім вучням, калі яны вернуцца пасля навучання ў вышэйшых школах Францыі. Ён не марнаваў часу. У 1845 г. паехаў на поўдзень Чылі даследаваць вулканы, а таксама на тэрыторыі, дзе пражывалі індзейцы племені араўканаў (мапучэ), у той час яшчэ незалежнага. Пасля вяртання піша справаздачу “*Araucania i sus habitantes*” (“Араўканія і яе насельнікі”), у якой асуджае знішчэнне індзейцаў іспанцамі. Вядзе змаганне за далучэнне Араўканіі да Чылійскай Рэспублікі мірным шляхам і выігрывае сваю барацьбу. Яго справаздача аб прабыванні сярод індзейцаў была выдана ў перакладзе на польскую мову ў Вільні ў 1860 г.⁵ Новае выданне гэтай кнігі, якое з’явілася ў 1992 г., сёння мапучэ лічаць ледзь не бібліяй свайго племені, якое дзякуючы старанням Дамейкі не было знішчана, як іх суседзі ў Аргенціне⁶.

Калі Дамейка прыехаў у Чылі ў 1838 г., мясцовая сістэма адукацыі грунтавалася на французскай методыцы. Галоўнай установай тут з’яўляўся Нацыянальны інстытут, якому падпарадкоўваліся ўніверсітэт і іншыя навучальныя ўстановы. Універсітэт меў рэктара і дэканаў, а таксама членаў універсітэта, роля якіх заключалася ў прыёме дзяржаўных экзаменаў і прысваенні адпаведных ступеняў. Такая сістэма была добрай у Францыі. У Чылі ж для падрыхтоўкі спецыялістаў-практыкаў у галіне геалогіі, горнай справы, металургіі яна давала мала карысці. Зыходзячы з практычнага вопыту ўжо ў першыя гады свайго працы Дамейка прадстаўляе ўладам праект рэформы сістэмы навучання. За ўзор ён прапаноўвае Віленскую навуковую акругу з яе ўніверсітэтам і іншымі школамі. Таму Чылійскі ўніверсітэт у Сант’яга на стацыянарным аддзяленні павінен быў рыхтаваць спецыялістаў, якія пасля абароны навуковай працы атрымлівалі б адпаведную ступень. Улады прынялі праект, прызначыўшы адначасова Дамейку членам Чылійскага ўніверсітэта. Ён аўтаматычна набываў права ўдзельнічаць у выбарах рэктара, а таксама ў спецыяльных дзяржаўных экзаменах, але не болей. Пасля наведвання розных куткоў Араўканіі, дзе яго прымалі амаль з энтузіязмам, Дамейка атрымаў прапанову ўзначаліць кафедру хіміі і фізікі ў Музеі натуральнай гісторыі ў сталіцы. Прапанову ён прыняў. І толькі ў час працы ў Сант’яга ён змог рэалізаваць сваю мару аб рэфармаванні школьнай сістэмы.

⁵ Экземпляр гэтай кнігі, падараваны прафесарам А. Мальдзісам, знаходзіцца ў музеі Медзьядкаўскай школы.

⁶ Інфармацыя прафесара Здзіслава Рына, былога Пасла Польшчы ў Чылі.

Славу ў Чылі Дамейка здабыў як дасканалы выкладчык геалогіі, горнай справы і металургіі, а таксама як прафесіянальны шахцёрскі суддзя. Яго вучні цаніліся больш, чым выпускнікі аўтарытэтных еўрапейскіх і амерыканскіх навучальных устаноў. Знаходзячыся на кіраўнічых пасадах прамысловых прадпрыемстваў, яны прыпынілі ашуканствы замежных гандляроў у дачыненні да мінеральных шахтаў, што мела важнае значэнне для эканомікі рэспублікі. Вучні таксама дасылалі свайму настаўніку новаадкрытыя мінералы, апісанні якіх Дамейка змяшчаў у спецыяльных часопісах у Францыі і Германіі, а таксама ў штогадовых зборніках Чылійскага універсітэта. Гэта быў таксама важны фактар папулярызачыі эканамічных магчымасцей маладой рэспублікі.

Дамейку ведалі ўладальнікі шахт яшчэ і як суддзю. Яго рашэнні заўсёды абапіраліся на грунтоўныя памеры, якія праводзіліся пры дапамозе вучняў пад зямлёй. Ён атрымліваў за такую працу высокія ганарары. Частку атрыманых грошай ён высялаў у Еўропу (у тым ліку Міцкевічу), у эмігранцкія арганізацыі, якія займаліся самадапамогай.

Пра чылійскае грамадзянства Дамейка не клапаціўся. Але ганарыўся тым, што парламент гэтай краіны даў яму грамадзянства у 1849 г., ацаніўшы тым самым яго заслугі ў галіне навукі і эканомікі маладой рэспублікі. Ганарыўся таксама і тым, што ў 1852 г. яго прызначылі дарадцай урада па пытаннях рэфармавання універсітэта. Ён фактычна ўзначаліў навучальную ўстанову, якая стваралася па ўзору Віленскага універсітэта. У 1867 г. яго абралі рэктарам гэтай установы. Пазней ён тры разы выбіраўся на тую ж пасаду, кожны раз на пяцігадовы тэрмін. Сярод выбаршчыкаў было шмат яго выхаванцаў, шчыра адданных свайму Майстру. Калі яго абралі ў трэці раз, ён адмовіўся ад выканання функцый кіраўніка універсітэта, маючы намер паехаць на радзіму да дачкі Аніты, якая пражывала там з мужам Лявонам Дамейкам ў Жыбуртоўшчыне. Чылійскі парламент і на гэты раз аднагалосна выказаў падзяку заслужанаму грамадзяніну. Дамейку была прызначана такая пенсія, якой не меў ніводны з ранейшых прэзідэнтаў. Да таго ж ён мог атрымліваць яе за межамі Чылі. Бо заслужыў на гэта. Краіна, якая на працягу доўгага перыяду абкрадвалася замежнымі суполкамі, была абаронена ад вялікіх страт. А выхаванцы Дамейкі з устаноў у Ля Сэрэне і Сант’яга ў 80-я гг. XIX ст. былі асноўным касцяком культурнай эліты Чылі, якую цанілі таксама за яе межамі.

Ігнат Дамейка для Чылі несумненна быў пасланы самім прадвызначэннем і меў шчасце ў тым сэнсе, што ўлады своечасова заўважылі станоўчыя рысы яго розуму і характару. Да сённяшняга дня ён лічыцца там бацькам горнай справы ⁷ і апосталам навукі. Гэта самыя высокія тытулы, нададзё-

⁷ Гл. кн.: Urmenta J. T., Bruggen J. I. Domeyko. Santiago de Chile, 1993.

ныя яму, хоць і неафіцыйна. У чылійскай прэсе яны з’явіліся яшчэ пры жыцці філамата. Тым самым аддавалася належнае і дзейнасці віленскіх арганізацый філаматаў і філарэтаў, якія выходзілі сваіх членаў як прыкладных грамадзян краін, дзе яны займаліся грамадскай дзейнасцю.

Калі Дамейка распачынаў у 1838 г. у Ля Сэрэне — на іспанскай мове! — свае лекцыі ў мясцовым каледжы, Чылі ў геаграфічным плане была краінай амаль недаследаванай. Праўда, руду здабывалі, але не ўмелі нават вызначыць колькасць у ёй золата і серабра. Праз некалькі гадоў навучання яго вучні праводзілі па заказу прамыслоўцаў ужо адпаведныя аналізы. Заказы гэтыя Дамейка даручаў выконваць бяднейшым вучням. На канікулах запрашаў усіх з сабой у так званыя экспедыцыі, дзе збіраў матэрыял для манаграфіі аб натуральных багаццях Чылі. Ім было выдадзена некалькі манаграфій, некаторыя з прыгожа аформленымі геалагічнымі картамі.

Дамейка быў, перш за ўсё, хімікам, якога цікавілі мінеральныя спалучэнні ў зямной кары. Большасць сваіх навуковых прац ён прысвяціў менавіта гэтай праблеме, змяшчаючы свае артыкулы пераважна ў спецыяльных выданнях Францыі, Германіі, Чылі і Польшчы. Акрамя гэтага, пісаў падручнікі па мінералогіі, хіміі, фізіцы і прабірнай справе. Апошні быў выдадзены ў многіх краінах, выдаваўся нават у XX ст. Закранаў таксама праблемы фізічнай геаграфіі, вулканалогіі і нават бальнеалогіі і гідрагеалогіі. Сант’яга яму ўдзячна за здаровую пітную воду.

Памяць пра Ігната Дамейку ў Чылі з’яўляецца адной з самых дарагіх. Яго імем названы шмат вуліц, два гарады, а таксама горы (Вялікія Кардыльеры Дамейкі). Чылійскі ўніверсітэт у Сант’яга і Політэхнічны ўніверсітэт у Ля Сэрэна маюць залы і аддзелы, якія носяць імя славутага геолога. Яго дом у сталіцы лічыцца гістарычным помнікам матэрыяльнай і духоўнай культуры паўднёва-амерыканскай рэспублікі.

Замежныя поспехі Дамейка атрымаў дзякуючы пэўным рысам свайго характару, якія выхаваліся ў Медзвядцы і Жыбуртоўшчыне, у сямейным і настаўніцкім асяроддзі, а затым у тайных арганізацыях Віленскага ўніверсітэта. Ён не быў схільны да рамантычных захапленняў. Хутчэй цаніў арганічную працу. Разумеў, што мае незвычайныя здольнасці. Гэтым скарбам распараджаўся рацыянальна. Таму яго аднолькава любілі як на радзіме, так і ў эміграцыі. У Чылі яго цанілі кіраўнікі: прэзідэнты і міністры, любілі вучні, якія пазней склалі культурную эліту краіны. Толькі ўжо таму яго можна назваць чалавекам-легендай.

У Чылі наш суайчыннік адчуваў сябе добра. Але часамі сумаваў па роднай старонцы. Можа, таму так лёгка згадзіўся на выезд дачкі Аніты ў Гродзенскую губерню, калі яна рашыла звязаць свой лёс з кузенам Ляванам. Дамейка прыехаў да іх у 1884 г. Захапляўся прыгажосцю радзімай зямлі і інтэнсіўна працаваў (тут паўстаў яго дзённік, а таксама некаторыя працы

па геалогіі і філасофіі). Адсюль паехаў зноў у Чылі, каб упарадкаваць лёс сыноў: Казіміра — горнага інжынера і Гернана — ксяндза. Па дарозе на параходзе захварэў. Памёр 23 студзеня 1889 г. у Сант’яга і пахаваны на тутэйшых могілках. Сям’я перадала кракаўскай Акадэміі ўмельстваў некаторыя французска- і польскамоўныя рукапісы, у тым ліку “Мае падарожжы” і рукапісны “Атлас польскіх зямель”. Апошні чакае свайго выдання як важная крыніца інфармацыі па гісторыі Цэнтральнай Еўропы ў першай палове XIX ст.

4

Сярод віленскіх філаматаў і філарэтаў, якія паходзілі з сённяшніх абшараў Беларусі, некаторыя ўзняліся вышэй сваіх сучаснікаў: Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Ігнат Дамейка, Юзаф Кавалеўскі і Тамаш Зан. Першы з іх увекавечыў сваё імя літаратурнымі творамі, асабліва “Дзядамі”, ч. III, а таксама “Панам Тадэвушам” і лекцыямі пра славянскія літаратуры. Чачот стаў апосталам народнай беларускамоўнай літаратуры, якую так ахвотна сёння чытаюць. Тамаш Зан праславіўся як геолог Паўднёвага Урала і тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага. Аднак пры жыцці сваіх прац не пабачыў у друку.

Ігнат Дамейка, які пражыў даўжэйшае, чым яго віленскія сябры, жыццё, меў магчымасць зрабіць больш. Асноўную частку свайго жыцця ён правёў у Чылі. У другой айчыне да апошняга дня жыцця рэалізоўваў задачы віленскіх філаматаў. Можа, менавіта таму і сёння ў розных краінах свету яго ведаюць, апавядаюць пра яго сваім нашчадкам такжа часта, як і пра Міцкевіча. Пацвярджаюць гэта артыкулы ў энцыклапедыях розных народаў і матэрыялы ў музеях (у тым ліку і на Беларусі — у Крупаве, Медзвядцы і Дзятлаве), а таксама мемарыяльныя дошкі ⁸.

Мар’юш Германовіч (Аліўе, Францыя)

ГІСТОРЫЯ СЯМ’І ДАМЕЙКАЎ — СПРОБА ЯЕ ЎЗНАЎЛЕННЯ

Гісторыяй даволі разгалінаванага беларуска-літоўскага роду Дамейкаў, да якога (па жаночай лініі) маю гонар належаць і я, займаюся ўжо больш дзесяці гадоў. За гэты час у архівах і бібліятэках Польшчы, Францыі, Літвы (а цяпер сюды дабаўляецца яшчэ і Беларусь) сабрана багатая генеалагічнага матэрыялу. Зусім нядаўна ён папоўніўся трыма новымі інфармацыйнымі блокамі, на якія буду спасылацца далей. Гэта — лісты Казіміра Анупрэя

⁸ На дошцы ў Заполлі пад Лідай напісана, што Дамейка жыві там з 1823 г., што не адпавядае сапраўднасці. Ён жыві там у 1827–1831 гг. Мар’юш Германовіч, патамак Дамейкі, устанавіў, што ў Заполлі знаходзіўся маёнтак дзядзькі Юзафа, а не Ігната, як лічылася раней.

Дамейкі, дзедз знакамітага вучонага і сябра Адама Міцкевіча Ігната Дамейкі, да Людвікі Карповіч, датаваныя 1756–1758 гг.¹, вопіс завяшчання таго ж К.-А. Дамейкі², а таксама лісты сваякоў Ігната Дамейкі³.

Казімір Анупрэі Дамейка ў сваім завяшчанні, між іншым, развітваўся з “Міхалам Дамейкам, будаўнічым ковенскім і ўсімі панамі Дамейкамі, якія маюць сваю маёмасць у Ковенскім і Упіцкім паветах, просячы, каб сыноў маіх памяталі”. Аб продках гэтага Міхала, якія мелі герб Далэнга (Далуга), вядома, што яны (у прыватнасці Канстанцін і яго жонка Ядвіга з Кудрэвічаў) з’явіліся ў 1659 г. у Коўне, заявіўшы, што ўцяклі ад “маскоўскага войска” з ваколіцы Жамайтканы-Дамейкі. Мяркую, што адзін з ковенскіх Дамейкаў даў пачатак новай лініі, ужо з гербам Дангель, якая пасялілася на тэрыторыі сучаснай Беларусі.

У лістах Казіміра Анупрэя Дамейкі Людвіка Карповіч называецца “гараднічанкай”, пазней — “дамай двара я. в. пані маршалковай вялікай” Вялікага Княства Літоўскага. Як вядома, такім маршалкам тады быў князь Юзаф Паўлін Сангушка, уладальнік Ракава, які быў жанаты з Ганнай Цэтнер. Вакол Ракава засяроджваліся гаспадарчыя інтарэсы дзедз Ігната Дамейкі. 7 красавіка 1758 г. ён пісаў Л. Карповіч: “Заўтра выязджаю да в. п. Міцкевіча, ад якога пераймаю фальварак на св. Ежага [...]. Гэты фальварак называецца Задарожжа, ад Дораў чвэрць мілі, ад Пяршаеў палова мілі, ад Валожына міляў 2”. 16 мая 1758 г. К.-А. Дамейка ўдакладняў: “У Задарожжы тым сялян 26, на Задарожжа тое арэнднае права ўзяў я на год ад в. п. Міцкевіча [...]. У Задарожжы маю адміністратара п. Мечнікоўскага, старога, што быў у Пяршых, добрага чалавека”.

Каля 1760 г. 35-гадовы К.-А. Дамейка ўзяў сабе жонку — 17-гадовую Багумілу Адахоўскую, якая памерла 17 верасня 1775 г. У названым вышэй завяшчанні ён развітваецца з яе бацькамі — Казімірам і Цацыліяй Свентажэцкімі, лідскімі лоўчымі, а таксама з іх сынамі Янам і Ежым. Затым піша: “Развітваюся з вялікім родам в. п. Свентажэцкіх і Быкоўскіх, якія маюць прывілеі на вялікія пасады на Гродзеншчыне [...], просячы іх мець на ўвазе дзяцей маіх, што маюць гонар быць блізкімі сваякамі”. З гэтага можна зрабіць вывад, што маці Цацыліі Свентажэцкай, відаць, паходзіла з сям’і Быкоўскіх. Цікавай у завяшчанні з’яўляецца таксама запіс, з якога відаць, што К.-А. Дамейка доўга служыў “камісарам у я. в. п. Пшаздзецкага, судовага старосты Мінскага ваяводства. Таму перад смерцю ён просіць сваякоў: “Цела маё ў скляпеністай труне, нічым не абабітай, толькі на цёмна маляванай, пакладзіце, а абедзьве труны, маю і маёй жонкі, устаўце і замурыце ў адну катакомбу ў новым фарным касцёле заслаўскім, у другой

¹ Бібліятэка ПАН у Кракаве, адз. рук., адз. зах. 3600.

² Захоўваецца ў фондзе 727 Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

³ Польская бібліятэка (сігн. 454, 962) і музей Міцкевіча (сігн. 1081) у Парыжы.

катакомбе аднолькавым чынам размясціце цела маці маёй і брата майго роднага”.

Клапоцячыся пра дзяцей і не пакідаючы ім даўгоў, К.-А. Дамейка прызначае выканаўцамі завяшчання мінскага гарадскога суддзю Яна Бурбу і старадубскага суддзю Дамініка Заярскага. Усе дзеці яшчэ маладыя. А меў Казімір Анупрэй усяго дзевяць дзяцей:

Іанна, у 1779 г. жонка ротмістра Андрэя Алендскага. Мяркую, што ў іх быў прынамсі адзін сын, якога дачка, Аляксандра, выйшла замуж за Роха Брахоцкага.

Тадэвуш, нарадзіўся 16 кастрычніка 1762 г. У завяшчанні сказана, што фальварак Задарожжа застаецца ў “пажыццёвым уладанні” Казіміра Анупрэя і Тадэвуша.

У 1798 г. Тадэвуш Дамейка стаў уладальнікам вялікага маёнтка Сітцы, які знаходзіцца 115 кіламетраў на поўнач ад Мінска і раней належаў Бжастоўскім. Ад палаца ў Сітцах захаваліся чатыры вялікія калоны і прыгожая брама. Т. Дамейка, паводле “Геаграфічнага слоўніка”, быў жанаты з удавой Ежага Адахоўскага, уладальніка Гервятаў. У 1831 г. ён паслаў сваіх людзей для ўдзелу ў паўстанні. Памёр 14 красавіка 1838 г. ва ўзросце 76 год. У Сітцах, на могілках, стаіць яму помнік.

Антон Іналіт, бацька знакамітага Ігнага. Нарадзіўся каля 1764 г., памёр ужо ў 1809 г. ва ўзросце 45 год. Метрыка яго была запоўнена ў Заслаўі.

Мацей. Нарадзіўся каля 1765 г. У 1801 г. ён, віленскі падкаморы, набыў маёнтак Гервяты на Віленшчыне (цяпер Астравецкі р-н Гродзенскай вобл.). Гэты маёнтак, у якім было 369 мужчынскіх душ, у 1831 г. М. Дамейка завяшчаў пажыццёва сваёй жонцы Мар’яне з Славінскіх. Памёр у чэрвені 1834 г. ва ўзросце 69 год. Пахаваны на Росе ў Вільні. Гервяцкі двор, пабудаваны ў канцы XVIII ст., часткова захаваўся. Пасля Другой сусветнай вайны ў ім размяшчаўся шпіталь. Цяпер, пасля ўзвядзення новага шпіталя, на жаль, разбіраецца на дровы.

Ігнат. Нарадзіўся ў лютым 1767 г. Дзядзька і цёзка славутага вучонага. Антон Вярбоўскі пісаў да апошняга: “У мінулыя два месяцы меў я гарачае жаданне адведаць Жыбуртоўшчыну. Там жыў твой дзядзька, с. п. Ігнат, павагу да якога я назаўжды захаваю. Колькі ж гэта прыемных хвілін правёў я там з дарагой Марылькай і красамоўных меркаванняў засталася ў нашай памяці! Калі ў маладзейшыя гады ў дзядзькі было крыху вальтэрыянства (хадзілі такія пагалоскі), дык пазнейшым жыццём ён усё гэта абвергнуў! Бо літасцінасць, чалавечнасць, учыннасць, сяброўская і грамадская цнатлівасць нікім так выразна не выяўляліся. Аднойчы ў гутарцы пераказаў ён два радкі з Вальтэра, здаецца, ім жа і перакладзеныя: “Шукаючы Тваёй праўды, зблудзіў я, можа, але маё сэрца поўна Табой, Божа”.

Лявон, уладальнік Дзяркоўшчыны, якая знаходзіцца паўночнай Сітцаў. У 1817 г. ён фундаваў там касцёл, знішчаны ў савецкія часы, а цяпер адбудаваны. У 1996 г., калі я быў там, на вонкавай сцяне празбітэрыя пабачыў гранітную дошку: “С. п. Лявон, сын Казіміра, Дамейка, фундатар гэтага касцёла 1845 г. ліпеня 29 на 78 г. жыцця”.

Марыянна. Нарадзілася каля 1769 г. У завяшчанні бацька запісаў ёй пасаг і вясельную выправу.

Юзаф. Нарадзіўся каля 1771 г. У 1792 г. паступіў у Горную акадэмію ў саксонскім Фрайбургу. Падзелы Рэчы Паспалітай не дазволілі яму працаваць паводле атрыманай там прафесіі. З’яўляўся ўладальнікам маёнткаў Азярыны (20 км на поўдзень ад Жыбуртоўшчыны) і Сукурчы (у Лідскім павеце, у склад маёнтка ўваходзілі вёскі Бялевічы, Бельск, Дамейкі, Заполле). Памёр у 1843 г.

Юзаф Дамейка перапісваўся з пляменнікам, які ў многім пайшоў па яго слядах, цікавіўся, па якіх падручніках ён вучыўся ў Горнай акадэміі ў Парыжы: “Напішы мне, атрымаўшы гэты ліст, пра сябе, пра тваю геалогію, якую настаўнікі выкладаюць: ці паводле Буфо, ці паводле Вернера. Калі ў Саксоніі, у Дрэздэне ці ў Фрайбургу будзеш, папрасіў бы цябе, каб ты дапытаўся да збораў неўміручага Вернера, слаўнай памяці майго прафесара [...], бо хочацца хаця на старасць прыгадаць навуку, якая зрабіла такімі прыемнымі мае маладыя гады”.

Дыянізі. Нарадзіўся паміж 1772 і 1775 г. Звесткі пра яго невядомыя.

Пра ўнукаў Казіміра Анупрэя падам толькі ўрыўкавыя звесткі.

Звычайна лічыцца, што *Ігнат Дамейка* нарадзіўся ў Медзвядцы. Але ў “Гербоўніку” Банецкага паведамляецца, што метрыка яго хрышчэння была выпісана ў 1801 г. у Параф’янаве. Там жа ў 1803 г. хрысцілі яго брата Казіміра. Параф’янаў і Медзвядку дзеляць дзесьці 180 км. Цяжка сабе ўявіць, каб дзіця так далёка везлі хрысціць. А між тым, касцёл у Параф’янаве з’яўляецца парафіяльным для маёнтка Сітцы Тадэвуша Дамейкі. Таму мяркую, што там і нарадзіўся Ігнат Дамейка.

Казімір Францішак, сын Тадэвуша, нарадзіўся ў 1805 г. у Сітцах. Ажаніўся з Адэліяй Нарушэвіч, дачкой Юзафа Рамуальда, удзельніка напалеонаўскай вайны, уладальніка маёнтка Савічы, і Феліцыі Аўстутовіч, якая выхоўвалася пры двары Дамініка Радзівіла.

Адам, старэйшы сын Антона Іпаліта, быў ахрышчаны ў 1799 г. ва Уздзе. Арандаваў каля Узды маёнтка, ці фальварак Міхалка.

Да сказанага вышэй трэба дадаць некалькі слоў пра лёсы сям’і Дамейкаў. У іх маёнтках аж да 1939 г. захоўвалася нямала памятак, звязаных з Ігнатам Дамейкам. Найперш гэта былі яго лісты. Дзядзька вучонага і падарожніка Ігнат пісаў яму 12 ліпеня 1840 г. “Лісты твае, нібы перад курсорыяй (?) па сям’і кружаць, бо ўсе зацікаўленыя прагнуць ведаць пра каханага

родзіча і чытаць яго лісты. Вандруючы да паноў Юзафа Казіміра, да Альфонсаў і да Антоніх, яны да мяне не вяртаюцца”. І далей: “Твой партрэт з разбітым шклом у нашай Зосі, выхаванкі тваёй. Ззаду партрэта я запісаў гісторыю Твайго жыцця з 9 год. У доме Зосі ён стаіць на камодзе пад люстэркам паміж двума лямпамі”. Кніжкі вучонага засталіся ў сям’і: “Кнігі Твае, складзеныя ў скрыню, знаходзяцца ў Заполлі, у свірне на гарышчы”; “пакінутыя ў Заполлі кнігі захоўваюцца ў поўнай цэласці”. Да вайны жылі яшчэ людзі, якія многа ведалі пра Дамейкаў. Так, у Жыбуртоўшчыне дажываў габрэй Хаім Лейзеравіч. Лявон Дамейка згадваў, што ён знаходзіўся на “ласкавым хлебе”, бо меў вялікія заслугі перад сям’ёй. У час паўстання 1863 г. ён дастаўляў важныя звесткі і харчы іншаму Лявону Дамейку, потым мужу дачкі Ігнація Аніты, якая прыбыла з Чылі. Хаім Лейзеравіч быў “рухомай хронікай” сям’і Дамейкаў, бацька яго быў т. зв. пахтаром у Дамейкаў у маёнтку Сачыўкі, потым у Медзвядцы і Азяранах, а гэты Хаім быў пахтаром у Жыбуртоўшчыне. Памятаю, як яшчэ да вайны расказваў розныя гісторыі пра Адахоўскіх, Слізняў, Вярбоўскіх, Ромераў”.

Некалькі слоў пра лёсы дамейкаўскіх маёнткаў да 1939 г. Медзвядка належала да сям’і Абух-Вашчатынскіх, Азяраны — да Міхала Ромера (памёр у 1938 г.) і яго жонкі Марыі з Дамейкаў. Заполле ў 1857 г. перайшло да ротмістра Антона Квяткоўскага, а ў 1886 г. — да яго дачкі Галены Шалевіч. Жыбуртоўшчына, Сітцы і Гервяты ўвесь час знаходзіліся ў руках Дамейкаў. А ў Сукурчах гаспадарылі Пілецкія. Апошнім іх уладальнікам быў Вітальд Пілецкі, вывезены фашыстамі ў Асвенцым, адкуль уцёк.

Урэшце пра сённяшні дзень. Цяпер у Польшчы жывуць толькі дзве асобы з прозвішчам Дамейка — Ева Дамейка, удава Лявона, апошняга ўладальніка Жыбуртоўшчыны, і іх дачка Барбара. І толькі ў Чылі засталася прозвішча Дамейка і нашчадкі па мужчынскай лініі Казіміра Анупрэя. Адначасова ніхто не ведае, колькі ёсць нашчадкаў па жаночых лініях — Абух-Вашчатынскіх, Бянькоўскіх, Вярбоўскіх, Габараў, Германовічаў, Лопатаў, Маркоўскіх, Мартонаў, Раманоўскіх, Севярынаў, Слізняў, Урбановічаў.

Зміцер Яцкевіч (Мінск)

ЦЫРЫНСКІ ГРЭКА-КАТАЛІЦКІ ДЭКАНАТ

І пан заказаў імшу ў вакольных касцёлах,
Прыехаў ксёндз з Цырына ўранні.

А. Міцкевіч. “Свіцязь”.

Працытаваны эпіграф сапраўды паслужыў пачаткам для пошуку старажытнага беларускага горада, які сёння фактычна нікому невядомы і заняд-

баны. Зараз Цырын — вёска, цэнтр сельсавета ў Карэліцкім раёне Гродзенскай вобл. Але яшчэ ў другой палове мінулага стагоддзя памяталі пра тое, што Цырын раней быў горадам¹. Неаднаразова бываў тут і славуты паэт, наш зямляк Адам Міцкевіч. Апошні, відаць, добра ведаў гэтыя мясціны і тутэйшых жыхароў. Гэта сцвярджаюць і біёграфы А. Міцкевіча, якія лічаць, што “праўзорам святара, які выступае ў IV частцы “Дзядоў”, быў вуніяцкі святар з наваградскага Цырына, прыяцель Міцкевіча — айцец Іван Гарбацэвіч... За праўзор жа Гусяляра, што кіруе ходам абрадаў, ці не паслужыў яму стары а. Цімахвей Гарбацэвіч, бацька Івана... Канкрэтны сюжэт для гэтай панурай драматычнай візіі даў Міцкевічу жыццёвы, навочны прыклад з таго ж Цырына. Усяго колькі гадоў перад напісаннем II часткі “Дзядоў” памёр собснік Цырына, пан з Варончы й наваградскі ваявода, Язэп Несялоўскі”².

Паводле “Малога гербоўніка наваградскай шляхты”³, дзе надрукаваны артыкул па генеалогіі Несялоўскіх герба Кошбак, гэты род быў звязаны з Цырынам ужо з XVII ст. Першым цырынскім старостам быў Казімір Несялоўскі. Яго родны пляменнік Юзаф, сын Адама, — генерал-маёр войск літоўскіх, чашнік Вялікага Княства Літоўскага, падкаморы навагрудскі, кашталян і ваявода навагрудскі, палкоўнік Навагрудскага ваяводства, спадчыны ўладальнік маёнткаў Варонча, Жухавічы, Бабынёўка, Адаляшчына ў Навагрудскім павеце. Таксама згодна з прывілеем караля Аўгуста III меў пасаду цырынскага старосты.

Такім чынам, Несялоўскія, у тым ліку і Язэп, не былі ўласнікамі Цырына, як сцвярджае Л. Падгорскі-Аколаў, а за ім і В. Тумаш. Яны толькі былі старостамі. Цырын жа з’яўляўся дзяржаўным горадам Вялікага Княства Літоўскага, цэнтрам староства.

На вялікі жаль, нам не пашанцавала знайсці гістарычную інфармацыю пра Цырын у энцыклапедычных выданнях, але цікавыя звесткі аб ім дае гісторык-геральдыст А. Цітоў⁴ у сваіх кнігах пра гербы беларускіх гарадоў. Аўтар сцвярджае, што першыя звесткі аб Цырыне адносяцца да XVI ст., калі ён быў цэнтрам староства і належаў Несялоўскім. Як мы ўжо згадвалі вышэй, гэта памылковае сцверджанне — Цырын быў у пасэсіі Несялоўскіх з XVII ст. Далей А. Цітоў піша (без спасылак на крыніцы), што ў 1514 г. кароль Жыгімонт Стары сустрэкаў тут свае войскі. Па логіцы гэтая дата, якая прайшла праз два выданні шаноўнага аўтара, павінна лічыцца першай згадкай пра Цырын і адпаведна, як прынята, датай яго заснавання. Але нам

¹ Описание церквей и приходов Минской епархии. Минск, 1878. С. 183.

² Брага С. [Тумаш В.]. Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры // 3 гісторыяў на “Вы”. Мн., 1994. С. 290–291.

³ Малы гербоўнік Наваградскай шляхты. Мн., 1997. С. 84.

⁴ Цітоў А. Геральдыка беларускіх местаў. Мн., 1998. С. 250.

пашанцавала знайсці ў актах Літоўскай метрыкі пад 10 верасня 1510 г. ліст караля Жыгімонта Сямёну Іванавічу, двараніну гаспадарскаму, на зямлю дворную цырынскую і сенажаці сяла яго Туганавічы ⁵. У дадзеным лісце згадваюцца вёскі Цырынскай воласці: Туганавічы, Царковішча, рэчкі Сервеч і Петушоўка.

Землі ў Цырынскім павеце згадваюцца таксама ў Літоўскай метрыцы, у пацвярджэнні караля Жыгімонта Старога скарбнаму пану Андрэю Станьковічу, якое было напісана ў Вільні 23 кастрычніка 1529 г. ⁶. Там, у прыватнасці, згадваецца, што “навагрудскія” баяры Богуш і Адам Багданавічы прадалі дзве свае спадчынныя землі ў Цырынскім павеце Удадвешчыну, Русаціна і Райцу за восемдзесят коп грошаў Плаксіным.

Наступны запіс у Літоўскай метрыцы датаваны 1540 г. Тады для памяці было зафіксавана пагадненне адносна Цырына паміж пані Ганнай, жонкай Яна Станіслававіча Глябовічы, ваяводы полацкага, і панам Шчасным Льнічам, уладальнікам Мірскага замка ⁷.

Пад 1562 г. 3 мая ў Вільні былі напісаны і разасланы лісты паборныя, сярод якіх ёсць такія запісы, занатаваны ў актах Літоўскай метрыкі: “До мест Новгородского, Цырынского і Ляхавицкого” ⁸. Як бачна з вытрымкі, ужо ў 1562 г. Цырын таксама, як і ваяводскі цэнтр Навагрудак і Ляхавічы, лічыўся горадам.

Паводле актаў Галоўнага трыбунала ў 1597–1604 гг. пасаду цырынскага староства займаў Януш Скумін Тышкевіч ⁹.

У кнізе А. Цітова ¹⁰ гаворыцца пра “ўставу месца Цырын” 1639 г., якая была пацверджана 22 сакавіка 1669 г., і аб падатках, якія павінны былі плаціць мясцовыя жыхары. Прынамсі, там адзначаецца, што ў Цырыне быў замак. Мяшчане павінны былі адпрацаваць на яго карысьць шэсць талок, акрамя гэтага, мусілі ўтрымліваць мост і грэблю.

“Слоўнік геаграфічны Каралеўства Польскага і іншых краін”, які выйшаў у мінулым стагоддзі, паведамляе, што ў часы Паўночнай вайны, у 1718 г., у Цырыне было 62 дымы. У гэтым жа годзе 26 лістапада горад згодна з прывілеем караля атрымаў прывілей на штотыднёвыя торгі і шэсць кірмашоў: “...на тры каралі рускія, на звеставанне і Міколу рускага ў маі, на Спаса, на Ушэсце і Пакравы Багародзіцы”. Паводле пацвярджальнага прывілею караля Станіслава Аўгуста ад 5 чэрвеня 1792 г. Цырын карыс-

⁵ Литовская метрика. Кн. 8. Вильнюс, 1995. С. 388.

⁶ Литовская метрика. Кн. 224. Вильнюс, 1997. С. 330.

⁷ Литовская метрика. Кн. 225. Вильнюс, 1995. С. 171.

⁸ Литовская метрика. Кн. 564. Вильнюс, 1996. С. 103.

⁹ Решения Главного Литовского трибунала 1583–1655 гг. Вильнюс, 1988. С. 122–124, 144–147, 168–173.

¹⁰ Цітоў А. Геральдыка беларускіх местаў. С. 250.

таўся гербам з выявай аленя з залатым крыжам паміж рагамі ў блакітным полі ¹¹. Верагодна, ён быў атрыманы яшчэ па вышэй згаданаму прывілею караля Аўгуста II. Заўважым, што гэта адзіны вядомы на сённяшні дзень населены пункт Карэліцкага раёна, які меў свой уласны герб.

Як бачна з вышэй прыгаданых дакументаў, з пачатку XVI ст. да трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 г. горад Цырын уваходзіў у Навагрудскі павет, з 1795 да 1797 г. у Слоніўскую, пасля, у 1797–1801 г., у Літоўскую, з 1801 па 1843 г. у Гродзенскую губернію, з 1843 г. у Навагрудскі павет Мінскай губерні.

Паводле “Візіты Цырынскага грэка-каталіцкага дэканата” 1793 г. ¹² старая Цырынская Праабражэнская драўляная царква была фундавана Багданам Фёдаравічам Сапегам, каралеўскім рэвізорам Навагрудскага ваяводства 25 сакавіка 1565 г. Гэты прывілей быў актыкаваны ў кнігах Навагрудскага земскага суда 9 сакавіка 1787 г. Багдан Фёдаравіч Сапега паходзіў са старажытнага беларускага шляхецкага роду. Прадзед яго Сямён, альбо Сунігайла, паводле падання быў сынам Нарымунта Гедымінавіча. Згодна звестак іншых даследчыкаў, Сямён Сапега паходзіў з бранскіх баяраў. Ягоны сын Багдан — заснавальнік царэйскай галіны рода, якая затым пачала называцца ружанскай. Ягоны ўнук — Багдан Фёдаравіч Сапега (1525?–1610) і быў фундаатарам Цырынскай царквы. Па дадзенаму фондушу царкве надаваліся дзве валокі ва ўрочышчах Ускае, Задняе, Доўгае, а таксама сенажаць, лес, млын і возера; мястэчку Цырын — два пляцы зямлі, на адным з якіх стаіць царква, другі — пад плябанію і іншыя забудовы.

Паводле Візіты Цырынскай пратапопіі 1680 г. ¹³ у Цырыне тады была драўляная царква з бабінцам, нядаўна збудаваная намаганнямі мясцовага святара Галіцкага. Верагодна, гэта было звязана з падзеямі вайны 1654–1667 гг., калі вельмі шмат населеных месцаў было знішчана. Цырынская Праабражэнская царква ўяўляла сабой брусаваны крыты гонтам будынак. Над галоўным алтаром узвышаўся вялікі драўляны купал з крыжам, над франтонам — малы купал, таксама з крыжам. Пры ўваходзе быў прыбудаваны бабінец з дзвярыма на завесах і ўнутраным замком. Збоку ад алтара знаходзілася закрысця з дзвярыма на завесах і ўнутраным замком. У царкве было сем прастанутных акон і адно круглае.

Унутры столь падтрымлівалі шэсць філяраў (слупкоў). Над уваходам знаходзіўся хор з балюстрадай. На адным з філяраў быў амбон. Каля сцяны знаходзіўся канфесіянал, а ў цэнтры царквы ішлі патроеныя лаўкі. У 1793 г. у царкве былі тры алтары: галоўны — разной работы, пакрыты белай фарбай у гонар Ісуса Хрыста, і два малых, таксама разной работы, —

¹¹ Цітоў А. Геральдыка беларускіх месцаў.

¹² НГАБ. Ф. 136, воп. 1, спр. 41248, арк. 26–28.

¹³ Тамсама. Спр. 41042, арк. 72–74.

у гонар Дзевы Марыі (абраз быў ў шаце сярэбранай) і ў гонар св. Антонія ¹⁴. Пра абраз Дзевы Марыі ў візіце 1680 г. гаворыцца, што ён быў цудатворным і на ім ужо тады была сярэбраная шата ¹⁵. Акрамя гэтага, у царкве меўся шэраг іншых абразоў: св. Мікалая, св. Тройцы. А ў 1793 г. былі яшчэ і два парталы: першы — з распяццем Ісуса Хрыста, другі — з абразом св. Іаана ¹⁶.

Як ужо згадвалася вышэй, плябанія ці, як у візіце 1680 г., капланскія будынкі, знаходзіліся на другім пляцы, які па фундушу належаў цырынскай царкве ¹⁷. У 1793 г. плябанія ўяўляла сабой трохкамерную пабудову, якая складалася з хаты, каморы і сеняў. Хата мела чатыры акны, была атынкавана і пабелена. За ёю знаходзілася пякарня з печчу. У плябаніі была печ, абкладзеная белай кафляй, а таксама камін. У гаспадарчым комплексе плябаніі ўваходзілі таксама свіран, гумно, дзве адрыны, хлявы, стайня вялікая і меншая, сырніца на браме з нядаўна збудаванай лесвіцай. Усе будынкі былі крытыя саломай, акрамя сырніцы, крытай гонтам. Як адзначаецца ў візіце 1793 г., усё гэта было зроблена коштам тагачаснага пароха цырынскага Якуба Гаінскага, які быў прызначаны сюды ў 1761 г., а ў той час, калі складалася візіта, выконваў функцыі грэка-каталіцкага нясвіжскага дэкана ¹⁸.

Тады ж, у канцы XIX ст., пры цырынскай царкве існаваў шпіталь. У ім знаходзіліся тры ўбогія дзяды і тры бабы. Усе яны жылі з ахвяраванняў. На жаль, як адзначаецца, шпіталь не меў асобнага фундушу. Акрамя ўсяго вышэй згаданага, да царквы былі прыпісаны могількі ў месце Цырын. Апошнія, відаць, знаходзіліся недалёка ад царквы, таму што, паводле візіты 1793 г., на іх была драўляная брусаваная званіца, крытая гонтавым дахам, з крыжам наверх. На званіцы меліся два вялікія і тры маленькія званы ¹⁹.

У той жа час адзначаецца, што філіяльная капліца каляццы падчасных навагрудскіх (Несялюўскіх) знаходзілася толькі ў Туганавічах. Таму можна выказаць сумненне, што месцам, дзе адбываліся падзеі “Дзядоў”, быў цырынскі могільнік, як гэта мяркуе Л. Падгорскі-Аколаў. Вось, у прыватнасці, што ён піша: “...месцам, у якім паэт развівае дзею II часткі сваіх “Дзядоў”, мусіла быць каплічка цырынскага могільніка” ²⁰. Гэтае і іншыя пытанні патрабуюць далейшых даследаў, таму што ў 70-х гг. XIX ст. у Цырыне на могільках сапраўды існавала капліца ў гонар св. Міхаіла ²¹.

¹⁴ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41248, арк. 27.

¹⁵ Тамсама. Спр. 41042, арк. 72–74.

¹⁶ Тамсама. Спр. 41248, арк. 27.

¹⁷ Тамсама. Спр. 41042, арк. 72.

¹⁸ Тамсама. Спр. 41248, арк. 28.

¹⁹ Тамсама.

²⁰ Брага С. [Тумаш В.]. Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры // З гісторыяй на “Вы”. С. 290–291.

²¹ Описание церквей и приходов Минской епархии. С. 184.

У Цырынскую парафію ў розныя гады ўваходзіла розная колькасць вёсак. Гэта вельмі добра паказана ў табліцы № 1. У ёй у алфавітным парадку размешчаны вёскі, якія ўваходзілі ў парафію ў канцы XVII, канцы XVIII і другой палове XIX ст. На падставе гэтай табліцы, нам здаецца, можна зрабіць цікавыя супастаўленні і высновы пра колькасць парафіян, што дае магчымасць прааналізаваць дэмаграфічны стан насельніцтва парафіі на працягу двух стагоддзяў. Найбольш поўныя архіўныя дадзеныя на 1793 г. Гэта — і колькасць дымоў, і ўзроставы, і палавы склад насельніцтва. Акрамя гэтага, размяшчэнне супадаючых назваў мясцовасцей у адной графе дае добрую магчымасць убачыць змены як у саміх найменнях, так і ў складзе парафіі.

Табліца № 1

Цырынская парафія

1680 г.	1793 г.	дымы	1879 г.
	1. Аконавічы	24	1. Акопавічы
1. Ачкова (Ачкогі)	2. Ашкова	6	
	3. Альшаны	12	2. Альшаны
2. Быкевічы	4. Быкевічы	15	3. Быкевічы
3. Бацэвічы			
4. Бабонаўка	5. Бабонаўка	8	4. Бабонаўка
5. Варонча			
6. Ведрыхавічы			
7. Высадавічы	6. Высадавічы	10	5. Высадавічы
8. Дарагова	7. Дарагова 1-е	26	6. Дарагова
	8. Дарагова 2-е	21	
	9. Дратышы	6	
			7. Застадолье
9. Карычыцы			
10. Краснае	10. Краснае	28	8. Краснае
11. Карчова			9. Карчова
	11. Літароўшчына	7	10. Латароўшчына
	12. Метрапольшчына	16	
12. Мехаўшчына			
13. Пенчын	13. Пенчын	18	11. Пенчын
14. Радашы	14. Рудашы	16	

	15. Ровішчына	14		
15. Скрабаў	16. Скрабова	52		
16. Стружэнікі				
17. Тарацэвічы	17. Трацэвічы	20	12. Трацэвічы	
18. Тугановічы	18. Тугановічы 1-я	42		
	19. Тугановічы 2-я	34		
19. Цырын	20. Цырын	77	13. Цырын	
Усяго:	Усяго:	Усяго:	Усяго:	
	мужчын да 15 гадоў	458	467	
	пасля 15 гадоў	676		
	усяго — мужчын	1134	Мужчын	1596
	жанчын да 15 гадоў	500		
	пасля 15 гадоў	676		
	усяго жанчын	1135	Жанчын	1679
парафіян 350	усяго парафіян	2269	Парафіян	3275

Цэнтрам пэўнай царкоўна-адміністрацыйнай адзінкі Цырын, відаць, быў яшчэ і да Брэскай царкоўнай уніі 1596 г. Тады, як вядома, адбылося аб'яднанне царквы грэцкага і рымскага абрадаў у адказ на экспансіўнізм Маскоўскай дзяржавы²². Пры гэтым уніяцтва, або грэка-каталіцызм, у XVIII ст. становіцца масавай рэлігіяй і ў канцы гэтага стагоддзя аб'ядноўвае больш за 80 працэнтаў насельніцтва ВКЛ²³. Верагодна, неўзабаве пасля 1596 г. Цырынская пратапопія стала падпарадкоўвацца уніяцкаму мітрапаліту.

Уяўленне аб Цырынскім грэка-каталіцкім дэканате ў XVII–XVIII стст. дае табліца № 2. Яна створана па таму ж прычыпу, што і папярэдняя. Гледзячы на табліцу, добра бачны рост колькасці парафій з 15-ці ў 1680 г. да 28-мі ў 1793 г. Таксама, як і ў першай табліцы, відавочны рост насельніцтва ў населеных месцах, якія знаходзіліся на тэрыторыі сучаснага Карэліцкага раёна. Дарэчы, яны выдзелены іншым шрыфтам.

Варта адзначыць, што асобныя парафії ў розныя гады ўваходзілі таксама ў іншыя дэканаты. Напрыклад, парафія Малыя Жухавічы ў 1680 г. уваходзіла ў Нясвіжскі грэка-каталіцкі дэканат. У гэты ж дэканат у XVII–XVIII стст. уваходзілі таксама наступныя царкоўныя парафії на тэрыторыі Карэліччыны: св. Тройцы ў Міры, Успення ў Вялікіх Жухавічах. У гэты ж час у Навагрудскі дэканат уваходзілі наступныя уніяцкія парафії: Нараджэн-

²² Беларусь: Энцыкл. даведнік. Мн., 1995. С. 721.

²³ Тамсама. С. 721.

ня Дзевы Марыі ў Карэлічах, св. Тройцы ў Беразаўцы, Пакрава Багародзіцы ў Турцы, Крыжаўзвіжанская ў Лысіцы і св. арханёла Міхаіла ў Мірацічах²⁴.

Табліца № 2

Цырынская пратапоія 1680 г.	Цырынскі грэка-каталіцкі дэканат 1793 г.
1. Адахоўшчына	1. Адахоўшчына
	2. Астраўкі
	3. Валеўка
	4. Ведзьма
2. Востраў	5. Востраў
	6. Гарадзішча
3. Голдавічы	7. Голдавічы
	8. Далматоўшчына 1184 чал.
4. Дарэва	9. Калпеніца
	10. Крошын
5. Лаховічы	11. Ляхавічы
6. Лукі	12. Лукі
	13. Лысіца
7. Малева	14. Малева
	15. Малыя Жухавічы 1533 чал.
	16. Мірацічы 683 чал.
8. Мыш	17. Наруцэвічы
	18. Новая Мыш
	19. Паручаны
9. Райца 405 чал.	20. Райца 1450 чал.
10. Сачэўка	21. Сачаўка
11. Сервеч 400 чал.	22. Сервеч 740 чал.
	23. Сноў
12. Стваловічы	24. Стваловічы
13. Цырын 350 чал.	25. Цырын 2269 чал.
14. Чэрнехава	26. Чэрнехава
	27. Ястрэмбель
15. Ясянец	28. Ясянец

²⁴ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41042, арк. 58 адв., 60, 61, 70-84, 85 адв., 86 адв., 87 адв.; ф. 136, воп. 1, спр. 41248, арк. 1–73.

Зразумела, дадзены невялікі дослед не дае поўнай карціны рэлігійнага становішча на Карэліцкай зямлі ў XVII–XVIII стст. Для гэтага трэба было б дадаць звесткі па іншых канфесіях: каталіцкай (каля 12 працэнтаў), мусульманскай і іўдзейскай, вернікі якіх у цэлым складалі менш за 20 працэнтаў насельніцтва ў тых часы. Але нават тыя кароткія архіўныя звесткі, што прыведзены ў нашым матэрыяле, маюць каштоўнасць і патрабуюць далейшага асэнсавання.

КАМУНІКАТ.ORG